

Izgradnja i funkcija sigurnosno-obavještajnoga sustava u Bosni i Hercegovini unutar Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije od 1941. do 1974.

IVICA LUČIĆ

Hrvatski institut za povijest, Zagreb
Croatian Institute of History, Zagreb
E-mail: ilucic12@gmail.com

UDK: 327.84(497.6)"1941/1974"
355.40(497.6)"1941/1974"
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 27. ožujka 2023.
Prihvaćeno: 30. lipnja 2023.

Sažetak

U radu su prikazani početci i razvoj jugoslavenskoga odnosno bosansko-hercegovačkoga komunističkog sigurnosno-obavještajnoga sustava od njegova nastanka početkom Drugoga svjetskog rata pa do političkih i ustavnih reformi koje su dovršene sredinom sedamdesetih godina dvadesetoga stoljeća. Čitav je sustav od početka pa do kraja bio čvrsto u rukama Komunističke partije, odnosno Saveza komunista. Na njegovu su čelu u početku bili visoki partijski dužnosnici, najčešće izvršni sekretari, dok su se poslije mijenjali partijski i obavještajni dužnosnici, odnosno stručno osposobljeni kadrovi. Bez partijskih naloga i suglasnosti nisu se izvršavale imale složenije akcije. Taj je sustav oslikavao pravu narav komunističkoga režima i odražavao njegove totalitarne ambicije. Bio je naglašeno represivan, a djelovao

je izvan i iznad zakonskih granica, a ograničavali su ga samo partijski interesi.

Ključne riječi: Jugoslavija; Bosna i Hercegovina; komunizam; sigurnost; obavještajna služba; policija; represija.

The Establishment and Function of the Security-Intelligence System in Bosnia and Herzegovina in the Socialist Federal Republic of Yugoslavia from 1941 to 1974

Original scientific article

Received: 27 March 2023

Accepted: 30 June 2023

Summary

The paper covers the beginnings and development of the Yugoslav, or more precisely the Bosnian-Herzegovinian Communist security-intelligence system from its establishment at the beginning of World War II to the political and constitutional reforms which were completed in the mid 1970s. From beginning to end, the entire system was in the hands of the Communist Party or the League of Communists. In the beginning, it was headed by senior party officials, most frequently by executive secretaries, while later, party and intelligence officials, or rather those with professional training, alternated at its head. Some of the more complex operations could not be executed without a party warrant and its approval. The system depicted the real nature of the Communist regime and reflected its totalitarian ambitions. It was exceedingly repressive and operated within and out of legal bounds. Its boundaries were only limited by party interests.

Keywords: Yugoslavia; Bosnia and Herzegovina; communism; security; intelligence service; police; repression.

Uvod

U ovome radu prikazat ćemo nastanak i razvoj jugoslavenskoga komunističkog sigurnosno-obavještajnoga sustava od samih početaka u Drugom svjetskom ratu pa do ustavnih reformi iz 1974. godine. U tom je razdoblju jugoslavenski sigurnosno-obavještajni sustav bio centraliziran i vođen iz Beograda. On je i poslije reformi ostao jedinstven, ali je bio decentraliziran tako da su republike dobile veće ovlasti i važniju ulogu po pitanju sigurnosti. Rad se temelji na relevantnoj literaturi i opsežnoj građi nastaloj djelovanjem sigurnosno-obavještajnih službi. Tu prvenstveno mislimo na Odjeljenje zaštite naroda (OZN-a) koje je poslije reorganizirano tako što je od njezina Prvog odsjeka i Drugog odsjeka osnovana Uprava državne bezbjednosti (UDB-a), dok je od Trećeg odsjeka u Ministarstvu narodne obrane formirana Kontraobavještajna služba Jugoslavenske armije (KOS). Uprava državne bezbjednosti (UDB-a) tako se službeno zvala na čitavu prostoru Jugoslavije, pa smatramo pogrešnim prevoditi srpski termin "bezbjednost" u hrvatski termin sigurnost jer bi time ne samo iskrivili službeni naziv, nego bi promijenili karakter te službe koju je bitno određivala upravo ta njezina srpska odrednica. Građa koja je nastala radom spomenute službe u Bosni i Hercegovini nije dostupna (znanstvenoj) javnosti, niti je o njoj puno pisano, posebno ne na znanstven način. Bez obzira na to, uspjeli smo u proteklih dvadesetak godina prikupiti opsežnu dokumentaciju OZN-e odnosno UDB-e za BiH, kako one koja govori o njihovoj organizaciji, tako i one što svjedoči o njihovom radu. Preslike svih citiranih dokumenata u posjedu su autora i dostupne su znanstvenoj provjeri. Od korištenih historiografskih djela spomenut ćemo knjigu Koste Nikolića, *Mač revolucije - OZNA u Jugoslaviji 1944-1946.* koja je objavljena u Beogradu i doživjela je tri izdanja od 2014. do 2016. godine. Zdenko Radelić objavio je u Zagrebu 2019. godine knjigu *Obavještajni centri, OZNA i UDBA u Hrvatskoj (1942.-1954.)*. Radelić uz organizaciju i način rada donosi i popis s osnovnim biografskim podacima za 7504 pripadnika te službe u Hrvatskoj. Još prije, tijekom 2014. godine, izišla je knjiga Williama Klingera *Teror narodu, povijest OZNE, Titove političke policije*. Svakako je vrijedna i knjiga Christiana Axboe Nielsena, *Yugoslavia and Political Assassinations*, objavljena 2020. u elektronskom izdanju, a zatim je 2022. prevedena i objavljena u Zagrebu. Primjetno je da Nielsenu nedostaje lokalnoga znanja, a i ne uspijeva se uvijek osloboditi naslaga jugoslavenske komunističke propagande. U tom smislu puno vrjednija je knjiga Josipa Mihaljevića *Kako je operirala UDBA? : Operacija "Paromlin" i sudbina Vinka Markovića,*

koja je objavljena u Zagrebu 2022. godine. Iste je godine u Zagrebu objavljena i knjiga Nenada Bukvića *UDBA I DEKLARACIJA : Reakcije Službe državne sigurnosti na objavu Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika iz 1967. godine*. U knjizi su objavljeni brojni izvori, ali i njihova analiza, što je svakako vrijedan doprinos istraživanju tog važnog događaja iz naše novije hrvatske povijesti. Ipak, podsjetimo se da je naš rad usredotočen na Bosnu i Hercegovinu. Korisni su nam bili i zbornici dokumenata *Partizanska i komunistička represija u Hrvatskoj*, ali oni se samo marginalno dotiču Bosne i Hercegovine. Konzultirali smo i publicistička djela Bože Vukušića, Romana Leljaka i drugih, u kojima ima vrijednih podataka o ustroju i metodama rada OZN-e, odnosno UDB-e. U radu smo koristili dostupne nam znanstvene članke, novinske analize, feljtone i intervjue bivših djelatnika i njihovih žrtava. Nije moguće sve ih pronaći i sve ih analizirati, ali to nije ni potrebno, jer se uglavnom radi o sličnim pričama utemeljenima na manje-više ujednačenom postupanju jugoslavenskih represivnih tijela vlasti. Svjesni smo nedostataka koje imaju svi pionirski radovi, ali mislimo da odnekud treba početi i nudimo ovaj članak kao temelj za daljnja znanstvena istraživanja ove važne i izazovne teme.

Nastanak komunističkih, odnosno partizanskih sigurnosno-obavještajnih organizacija

Komunistički sigurnosno-obavještajni sustav koji je tijekom Drugoga svjetskog rata izgrađen u Bosni i Hercegovini dio je jedinstvenoga jugoslavenskoga sustava i organizacije koja je uglavnom slijedila ustroj same Partije. Zato je nemoguće govoriti o nekom posebnom bosansko-hercegovačkom sustavu, a da se ne govori o cjelini unutar koje je on nastao i funkcionirao. Osnivanjem prvih komunističkih partizanskih postrojbi na prostorima Jugoslavije organizirane su i različite službe osiguranja, koje su dijelom imale i sigurnosno-obavještajni karakter. Njihova organizacija, kao i snaga, ovisili su o uvjetima njihova djelovanja. U krajevima gdje partizanski pokret još nije bio posebno jak bile su to različite seoske i partizanske, odnosno narodne straže. U Sloveniji je Centralni komitet Komunističke partije Slovenije (CK KPS) već početkom kolovoza 1941. odlučio osnovati sigurnosno-obavještajnu službu, pod imenom *Varnosno-obveščevalna služba Osvobodilne fronte Slovenije* (VOS), kojom je rukovodilo kolegijalno tijelo Centralna komisija VOS-a. Glavni odbor Osvobodilne fronte donio je 16. rujna 1941. *Odluku o zaštiti slovenskog naro-*

da, koja je poslužila kao osnova za rad VOS-a. U odluci je propisano osnivanje sudova za suđenje "narodnim neprijateljima", koji ometaju borbu slovenskoga naroda za oslobođenje. Propisan je i kazneni postupak, a kazna je uglavnom bila smrt. Preciznije o VOS-u i ulozi KP u njezinu osnivanju piše Kardelj u pismu upućenu Titu 29. ožujka 1942.: "Varnosna služba OF, u stvari je čitav aparat od članova Partije. To naši ne daju nikome iz ruku, niti kome daju kontrolu. VOS je sastavljen iz dva dijela - obavještajni dio i egzekutivni aparat. Rukovodstvo je jedinstveno i sastoji se od sekretara obadva dijela i rukovodioca čitavog tog rada, koji je izravno vezan za Centralni komitet. Obavještajni rad je masovan, odozdo iz naroda (...) Egzekutivni aparat sastoji se od pedeset ljudi, naoružanih pištoljima i bombama. Ti momci rade svakojake stvari..."¹

Opisujući što sve pripadnici VOS-a rade slovenski *Poročevalec* od 28. travnja 1942. navodi: "U Bordageri, na francusko-talijanskoj granici, strijeljan je denuncijant, Slovenac, koji je iz Slovenije pobjegao zbog straha pred justifikacijom. Usprkos toga stigao ga je partizanski metak."² Koliko je VOS bio organiziran po sovjetskom uzoru, pokazuje i Kardelj, koji u pismu Titu od 23. travnja 1942., osvrćući se na rad VOS-a, piše: "...Inače, GPU funkcionira odlično." On je čak za VOS koristio sovjetski naziv GPU (Državna politička uprava). Talijanski general Taddeo Orlando u dopisu od 2. travnja 1942. piše kako je OF odlično organizirala obavještajnu službu, te je po ruskom sistemu organizirala pravu terorističku djelatnost. Orlando navodi da je u Ljubljani preko 60 osoba ubijeno ili ozlijeđeno. Samo dva dana poslije tog izvješća, 4. travnja 1942., pripadnici VOS-a oslobodili su iz talijanskog zarobljeništva svoju šeficu Zdenku Kidrič čije je kodno ime bilo Marijeta. U biltenu CK KP Slovenije od 10. veljače 1943. Edvard Kardelj preciznije je odredio ulogu i zadaće VOS-a i posebno naglasio kako Komunistička partija mora imati nadzor nad cjelokupnom obavještajnom, a posebno protuobavještajnom službom, jer je ona pretežno političkoga karaktera. Načelnici obavještajnih centara

-
- 1 *Dokumenti o Varnosno-obveščevalni službi OF, Narodni zaščiti in pravosodju 1941-1945.*, Republiški sekretarijat za notranje zadeve SR Slovenije, Ljubljana, 1976., str. 13-15.
 - 2 IVAN LOVRIĆ, *Ostvarivanje i samozaštita političkog sistema SFRJ*, Ekonomika, Beograd, 1982., str. 252.

u Narodnooslobodilačkoj vojsci Slovenije i partizanskim odredima moraju biti partijci, kao i cijeli protuobavještajni sektor.³

U Hrvatskoj su obavještajni i sigurnosni poslovi u partizanskim jedinicama u početku ustanka organizirani spontano na terenu, odnosno u jedinicama, a taj je rad tretiran kao "organizacijsko pitanje partije". Uglavnom, sigurnosno-obavještajni rad odnosio se na formiranje "udarnih grupa", koje su većinom činili članovi SKOJ-a, a njihov se rad svodio na sabotaže, "čišćenje terena od petokolonaša i špijuna i slično".⁴ Poseban problem u formiranju obavještajne službe predstavljala je još uvijek nedovoljno jaka organiziranost, te konstantni sukob interesa u Partiji, ali i već uspostavljenih službi Kominterne i SSSR-a, odnosno pojedinaca, koji su radili kao djelatnici tih službi i koji su htjeli proširiti svoj utjecaj. Nedostatna priprema ustanka, u Hrvatskoj, zbog pritiska Kominterne za njegovim što bržim otpočinjanjem, kao i nedostatak obavještajnih informacija, te slaba zaštita tajnosti, jedan je od uzroka velikih gubitaka partizanskih postrojbi u Hrvatskoj prvih mjeseci ustanka. Od listopada 1941. počinje se ozbiljnije raditi na organizaciji vojnoobavještajne službe. Već u svom prvom pismu od 22. listopada 1941. sekretar Centralnoga komiteta Komunističke partije Hrvatske (CK SKH) Rade Končar ističe kako su između ostaloga: "odredili jednoga druga, koji će biti odgovoran za izvještajnu službu".⁵ Končar je zasigurno već u to vrijeme bio svjestan važnosti obavještajnoga rada, barem zbog činjenice što je njega, zajedno s Ivanom Srebrenjakom i Pavlom Papom, Josip Kopinič na samom početku ustanka optužio za suradnju s Gestapom. Kopinič je bio obavještajac Kominterne, a Srebrenjak šef centra Sovjetske vojno-obavještajne službe za Balkan, smještene u Zagrebu.⁶ Glavni štab Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda (NOPO) Hrvatske

3 SLAVKO ODIĆ - SLAVKO KOMARICA, *Partizanska obavještajna služba, 1941.-1942., Šta se stvarno događalo*, I.-III., Centar za informacije i publicitet, Zagreb, 1988., str. 115, 119, 384-385.

4 "Razvoj oružanih snaga SFRJ", u: *Vojnoobavještajna služba*, Vojnoizdavački i novinski centar, (Vojna tajna-interno), Beograd, 1990., str. 18-25.

5 *Isto*.

6 VJENCESLAV CENČIĆ, *Enigma Kopinič*, Rad, Beograd, 1983., str. 200-244; MILENKO DODER, *Kopinič bez enigme*, CIP, Zagreb, 1986., str. 46. Sovjetska vojno-obavještajna služba imala je u Europi 84 obavještajna centra, od kojih su samo četiri opstala nakon akcija njemačkih protuobavještajnih i obavještajnih službi (vidjeti Doder, 1986., str. 29). Usporediti: IVAN JELIĆ, *Tragedija u Kereštinu*, Globus, Zagreb, 1986., str. 31-43.

izdao je na Božić, 25. prosinca 1941. dokument pod nazivom *Uputa za organizaciju političke obavještajne službe*, kojim su postavljeni temelji toj službi, kao i službi sigurnosti. Kako su partizanske grupe, odnosno jedinice u Hrvatskoj u početku bile sastavljene gotovo isključivo od članova KPJ, a obavještajni je rad bio generalno "partijska stvar", time se svaki pripadnik grupe bavio i obavještajnim, odnosno sigurnosnim radom.⁷ Teško bi bilo govoriti o koordiniranom ustanku vođenom od KPJ, pa je točnije govoriti o organiziranju ustanka, a time i pojavama obavještajno-sigurnosnog rada po regijama, gdje je situacija bila različita od jedne regije do druge.⁸

Glavni štab NOPO-a za BiH u saopćenju od 19. listopada 1941. postavio je osnovu za organiziranje vojno-obavještajne službe i za određivanje nositelja te aktivnosti. U tom saopćenju, pod točkom devet određena je obavještajna služba, i navedeno je sljedeće: "Bez pravilno organizirane obavještajne službe nema uspješnog vođenja rata. Treba pronaći pouzdane ljude koji će štabove i zapovjedna mjesta obavještavati stalno o svemu što se radi, kako pozadi neprijatelja tako i u našoj vlastitoj pozadini. Za taj posao vrbovati naročito žene i omladinu, čak i dječake. Taj posao u štabu treba vršiti jedno lice koje odgovara štabu."⁹ Međutim, vrijeme i kasniji događaji pokazali su kako u realizaciji uputa iz tog saopćenja nije puno poduzeto. Između ostaloga i nepostojanje organizirana partijskog aparata, a time i organizirana obavještajnog i sigurnosnog rada u zapovjedništvima NOPO pridonijelo je tzv. četničkim pučevima, te raspadu dijela narodnooslobodilačkih odreda u Bosni i Hercegovini u proljeće 1942.¹⁰

Obavještajna aktivnost ograničena je uglavnom na prostore djelovanja partizanskih jedinica koje su bile pod partijskom kontrolom i svodila se na izviđanje i eventualno prikupljanje podataka "partijskom linijom". Čak je i obavještajni rad Oblasnoga vojnog štaba bio ograničen na područje Sarajeva s okolinom i gornji tok rijeke Bosne, gdje su djelovali Pokrajinski komitet KPJ i Glavni štab NOPO-a za Bosnu i Hercegovinu.¹¹ Za mjestimično formirane obavještajno-si-

7 *Vojnoobavještajna služba*, edicija: "Razvoj oružanih snaga SFRJ", Vojnoizdavački i novinski centar, Vojna tajna-interno, Beograd, 1990., str. 18-25.

8 *Vojnoobavještajna služba*, 1990., str. 27-41.

9 ABDULAH SARAJLIĆ, *Pregled stvaranja Bosansko-Hercegovačkih jedinica Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1958., str. 59-60.

10 *Vojnoobavještajna služba*, 1990., str. 41.

11 *Isto*, str. 39.

gurnosne organizacije, odnosno za njihovo formiranje od važnosti je bio i članak Josipa Broza Tita koji je bio zapovjednoga karaktera, a pod nazivom *Zadatak narodnooslobodilačkih partizanskih odreda* objavljen u *Biltenu* Glavnoga štaba Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije (NOPOJ) od 10. kolovoza 1941. U tom članku definiraju se i sigurnosne mjere, na sljedeći način: "Partizanski odredi moraju na svakom koraku uništavati fašističke odrede, naročito njihove domaće agente, razne narodne izdajice i provokatore (...) štabovi i komesari moraju budno paziti da neprijatelj ne ubaci u partizanske odrede svoje provokatore i špijune, a ako se takvi pojave treba ih odmah strijeljati i njihova imena objaviti."¹²

Uvezivanje pokrajinskih sigurnosno-obavještajnih službi

Centralni komitet KPJ na sjednici 31. kolovoza 1941. odlučio je da Glavni štab NOPOJ-a sazove vijeće Glavnoga štaba s članovima iz svih pokrajina. Taj sastanak poznat kao *Savjetovanje u Stolicama*, održan je 26. rujna 1941. Na njemu su donesene brojne odluke važne za pokret. Odluke se tiču organizacijske strukture partizanskih jedinica i zapovjednoga sastava. Odlučeno je usvojiti, na cijelom teritoriju, naziv partizani i partizanski odred. Glavni štab NOPO-a Jugoslavije preimenovan je u Vrhovni štab NOPO-a Jugoslavije, a nacionalna i pokrajinska rukovodstva dobila su naziv Glavni štabovi. Usvojen je i jedinstveni amblem, kao i pozdrav.¹³ U većini autorskih radova još od 1952. godine piše da su na *Savjetovanju u Stolicama* riješena pitanja organizacije, sadržaja i metoda rada vojnoobavještajne službe. U tim radovima eksplicite je navedeno da je *Savjetovanje u Stolicama* predstavljalo "početak organizacijskog ustrojstva jedinstvene partizanske obavještajno-sigurnosne službe".¹⁴ Noviji radovi dovode u pitanje važnost *Savjetovanja u Stolicama* u pogledu vojnoobavještajne službe i njezina rada. Tvrdi se da je savjetovanje trajalo jedan dan i kako nema nikakvih podataka, tragova ili izvora iz toga vremena koji bi ukazivali na to da je obavještajna služba u bilo kojem kontekstu razmatrana tijekom savjetovanja, a nema niti govora

12 "Razvoj oružanih snaga SFRJ", u: *Vojna bezbednost*, Vojnoizdavački i novinski centar (Vojna tajna - interno), Beograd, 1986., str. 14-15.

13 *Vojnoobavještajna služba*, 1990., str. 58-60. Više o tome vidjeti u zborniku radova: *Vojno-političko savetovanje u Stolicama, značaj i posledice za NOP*, NIRO Eksport pres, Beograd, 1980.

14 *Vojna bezbednost*, 1986., str. 16.

o tome kako su tamo postavljene organizacijske i metodološke osnove službe. Pretpostavlja se kako je izostavljanje obavještajne službe iz razmatranja na savjetovanju moguće objasniti i činjenicom da je obavještajna aktivnost imala tretman "unutarpartijskog organizacijskog pitanja", koje je vjerojatno trebalo biti razmatrano na proširenoj sjednici CK KPJ, a ona zbog njemačke ofenzive nije održana.¹⁵

Temeljem zapovijedi Vrhovnoga štaba od 13. prosinca 1941. osnovani su vojni sudovi koji su sudili za djela: "izdaje, dezerterstva, špijunaže, pljačke, ubojstava, i ometanja vojnih jedinica u izvršenju zadataka".¹⁶ U Srbiji i Crnoj Gori 1941. godine nije postojao gotovo nikakav organizirani a posebno centralizirani obavještajni rad. U Makedoniji također nije bilo organiziranog obavještajno-sigurnosnog rada, tamo je situacija bila još dodatno zakomplicirana sukobom probugarskih i projugoslavenskih snaga među makedonskim komunistima.¹⁷ Jačanjem partizanskoga pokreta, te širenjem teritorija pod njihovom kontrolom, javila se potreba i za uspostavom "narodnooslobodilačkih odbora", kao privremenih tijela vlasti. Ovo je regulirano *Fočanskim propisima*, koje je po odluci CK KPJ izdao Vrhovni štab početkom veljače 1942. u Foči (BiH). Njima su upotunjeni sigurnosno-obavještajni zadatci Narodnih odbora (NO) koje su provodili preko "partizanskih i seoskih straža", "narodne milicije ili zaštite", ovisno kako su se gdje zvali.¹⁸ Još prije, krajem 1941., Glavni štab NOP-a Hrvatske, kako bi pojačao protuobavještajni rad, cirkularnim pismom o zadacima Narodnooslobodilačkih odbora dio protuobavještajnih zadataka stavio je u njihovu obvezu. Ali već u siječnju 1942. uslijedila je Titova reakcija kojom je ukazao na neprihvatljivost takva rješenja.¹⁹

Vidljivo je da je partizanska obavještajno-sigurnosna služba u počecima ustanka, odnosno tijekom cijele 1941. pa sve do pred kraj 1942., bila organizirana jedino u Sloveniji i u Hrvatskoj. Služba je

15 *Vojnoobavještajna služba*, 1990., str. 58-60. Vidljivo je da je u monografiji *Vojna bezbednost*, koju je uređivao general-pukovnik Dane Petkovski, još 1986. godine zastupana teza o povijesnoj važnosti Savjetovanja u Stolicama za obavještajno-sigurnosnu službu, da bi četiri godine poslije, 1990. godine, u monografiji *Vojnoobavještajna služba*, koju uređuje isti urednik, ta teza potpuno negirana.

16 *Vojna bezbednost*, 1986., str. 17.

17 *Vojnoobavještajna služba*, 1990., str. 46-51.

18 *Isto*, str. 18.

19 *Isto*, str. 63.

organizirana tamo gdje je bila jaka i organizirana KPJ, a djelovala je po uzoru na sovjetsku službu s istim načinom i metodama rada. Na ostalom prostoru koji je kasnije činio SFR Jugoslaviju, služba nije bila organizirana, a neki oblici sigurnosno-obavještajnoga rada javljali su se na terenu u jedinicama, ili partijskim organizacijama, i uglavnom su se svodili na izviđanja i postavljanje zasjeda "narodnim neprijateljima", što je ujedno značilo i njihovu likvidaciju. Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije (NOV i POJ) već 6. svibnja 1942. uputio je Glavnim štabovima *Uputstvo za organizaciju obavještajne službe u partizanskim i dobrovoljačkim jedinicama*. U tom napatku ukazano je na dotadašnje probleme i slabosti, te na potrebu jačanja vojne obavještajne službe. Zatraženo je u svim stožerima brigada, partizanskih i dobrovoljačkih odreda odmah, ako to već nije učinjeno, odrediti "najpouzdanije drugove", obvezatno članove KPJ za obavještajne časnike. Naglašeno je kako čitava linija obavještajne službe mora biti strogo konspirativna, tako da oni koji će biti odgovorni za obavještajnu službu ne smiju znati jedni za druge, odnosno organizaciju treba postaviti tako što će jedni druge kontrolirati, kako bi se i na taj način provjeravala točnost njihova izvješćivanja. Također su precizirani obavještajni i protuobavještajni zadatci službe, način rada i slično. Ovaj napatuk Vrhovnoga štaba dostavljen je u svibnju i lipnju 1942. svim brigadama, te partizanskim i dobrovoljačkim odredima s kojima je postojala neposredna veza, kao i štabu IV. operativne zone NOPO Dalmacije.²⁰

Zbog načina organiziranja ovakve "super-tajne" službe, te iz ranije navedenih razloga, u BiH se zasigurno nije puno učinilo po *Uputstvu*. Ipak se sustav sigurnosti u partizanskim jedinicama, i na prostoru koji su oni kontrolirali, postupno razvijao i jačao, koliko se razvijao i sam partizanski pokret. Vrhovni komandant NOV i POJ-a u rujnu 1942. izdao je *Zapovijed o organiziranju pozadinskih vojnih vlasti na oslobođenoj teritoriji*, temeljem koje su zapovjedništva područja i zapovjedništva mjesta dobila važne obavještajne i sigurnosne zadaće, posebno u održavanju javnoga reda i mira na teritoriju, organiziranju sigurnosno-obavještajne službe, i partizanskih straža, te mobilizaciji i provjeri ljudstva.²¹

Radi poboljšanja stanja sigurnosti na oslobođenom prostoru u listopadu 1942. pri Vrhovnom štabu NOV i POJ-a osnovan je *Privremeni*

20 *Vojnoobavještajna služba*, 1990., str. 63.

21 *Vojna bezbednost*, 1986., str. 18.

upravni odsjek, sa zadaćom vođenja unutarnjih poslova, te organiziranja sigurnosno-obavještajne službe, "u pozadini oslobođene teritorije". Zapovijedima je regulirano kretanje stanovništva, upozoravano na budnost i konkretne mjere špijunaže. Odsjek je prikupljao podatke o zločinima neprijatelja, sastavljao popise "narodnih neprijatelja" i sumnjivih osoba i slično.²² Osnivanjem divizija i korpusa promijenjen je sastav NOV-a i POJ-a, te organizacija partizanske vlasti. Promjene su utjecale i na organizaciju sigurnosno-obavještajnih poslova. Tito je 27. studenoga 1942. potpisao *Uputstva o organizacijskoj strukturi i osnovnim zadaćama obavještajne službe na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji*. U njima su razrađeni principi rada jedinstvene obavještajne i protuobavještajne službe. Razrađena je i teritorijalna komponenta sigurnosno-obavještajne službe. Pri glavnim štabovima na oslobođenom i neoslobođenom teritoriju za operativne zone formirani su glavni obavještajni centri (GOC).

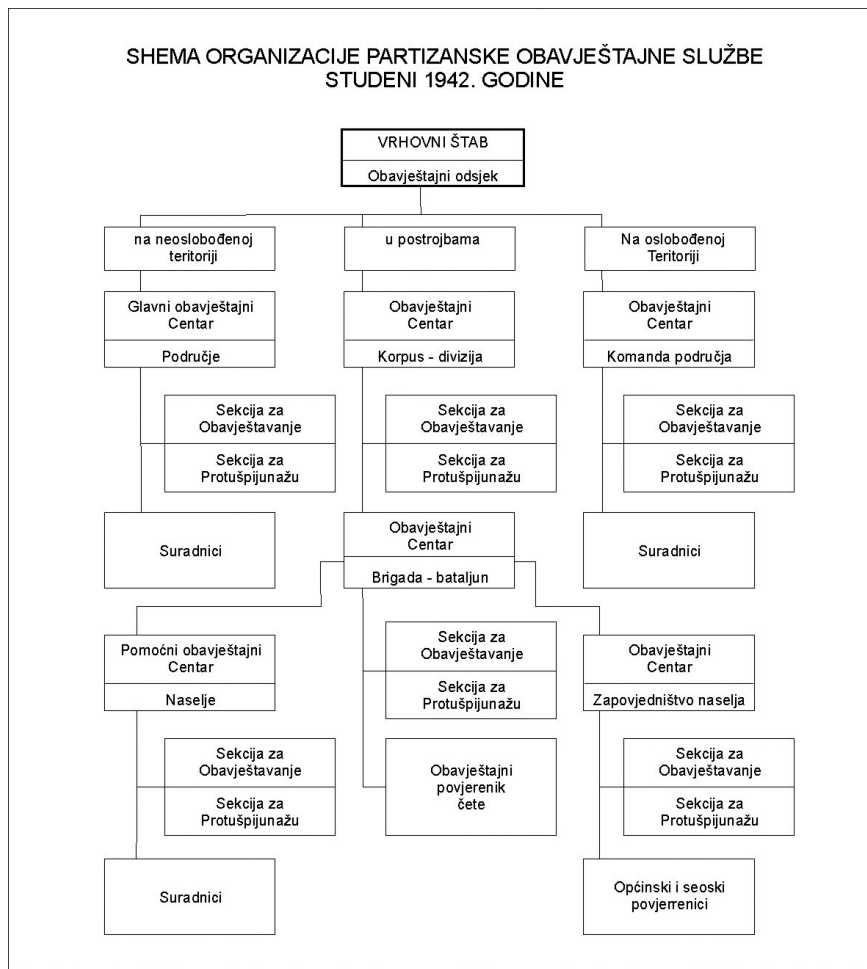
Za operativna područja područni (rejonski) obavještajni centri (ROC), a u općinama i selima imenovani su povjerenici. Obavještajni centri formirani su i pri zapovjedništvima područja i mjesta. Glavni i pomoćni centri imali su u svom sastavu sekcije za obavještajnu i protuobavještajnu službu. Vođenje obavještajne službe bilo je postavljeno vertikalno, od obavještajnog odsjeka Vrhovnog štaba (II. odsjek) preko glavnih, do područnog centra. Obavještajna sekcija prikupljala je podatke o neprijatelju, a protuobavještajna sekcija otkrivala je neprijateljske obavještajne centre i agente, te ih likvidirala. Ovim "uputama" nastala je nova faza rada obavještajne službe u kojoj usporedno djeluju vojna i teritorijalna komponenta, a također su razdvojeni obavještajni od protuobavještajnih poslova.²³

Tijekom rata obavještajna služba najbolje je funkcionirala u Sloveniji. Na temelju navedenih uputa iz studenoga 1942. glavni štab NOV-a i PO-a Slovenije donio je 17. veljače 1943. *Upute za izgradnju obavještajne službe u Narodnooslobodilačkoj vojsci i partizanskim odredima Slovenije* (Navodila za izgraditev obveščevalne službe v SNOV in PO).²⁴ Temeljem navedenih uputa dovršena je organizacija obavještajno-sigurnosnog sustava u Sloveniji tijekom 1943. i takav sustav funkcionirao je sve do 19. veljače 1944., kada su odlukom Slovenskog narodnooslobodilačkog vijeća (SNOS) ukinute obavještajna služba i

22 *Vojna bezbednost*, 1986., str. 18.

23 *Vojna bezbednost*, 1986., str. 20.

24 *Dokumenti VOS*, 1976., str. 120-125.

služba sigurnosti, kao posebne organizacije s posebnim ovlastima. Po zapovjedi Vrhovnoga zapovjednika Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije od 23. veljače 1944., vojnoobavještajna služba u jedinicama NOV-a i PO-a i u strukturi vojno-teritorijalnih zapovjedništava Slovenije postavljena je u organizacijske okvire Jugoslavije.²⁵

U Hrvatskoj nije bilo posebnih teškoća vezanih za funkcioniranje obavještajno-sigurnosne službe. *Uputstvo za organizaciju obavještajne službe*, kao i zapovijed Vrhovnoga zapovjednika o primjeni toga

²⁵ *Vojnoobavještajna služba*, 1990., str. 75-76.

naputka, dostavljeno je Glavnom štabu Hrvatske 2. prosinca 1942. Vrhovni štab je 7. prosinca iste godine preko zapovijedi ukazao na potrebu provođenja u život već odaslane upute i dao ocjenu o postojećoj organizaciji i radu obavještajne službe u Hrvatskoj. Temeljem navedene zapovijedi Vrhovnoga zapovjednika Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije pri štabu IV. operativne zone formiran je glavni obavještajni centar, čija je mjerodavnost obuhvaćala Dalmaciju i Hercegovinu i koji je u obavještajnom pogledu bio neposredno pod Vrhovnim štabom. U Dalmaciji se obavještajna služba sukladno situaciji dobro razvijala, dok je u Hercegovini radi nepostojanja partizanskih jedinica na njezinu terenu služba bila u samom začetku.²⁶ U GŠ NOV i PO-a Hrvatske, donesena je 27. svibnja 1943. odluka o formiranju posebnih jedinica za borbu protiv "pete kolone".²⁷

Indikativno je što se na prostoru Dalmacije u drugoj polovici 1943. pojavila i vijest o "paralelnoj obavještajnoj službi". Nepoznati autor poslao je preko Glavnoga štaba NOV-a i PO-a Hrvatske 10. listopada 1943. dopis Milovanu Đilasu i Sretenu Žujoviću u kome iznosi kako je saznao od nekih drugova iz Dalmacije da je "neki delegat iz Hrvatske", uspostavio neku paralelnu obavještajnu službu. Autor dopisa traži žurno ukidanje takve službe i upozorava kako to može imati teških posljedica na jedinstvo Partije. Na ovaj dopis Tito je "energično reagirao".²⁸ Ovaj slučaj također jasno pokazuje kako se obavještajni rad tretira prije svega kao stvar Partije. Tu činjenicu dobro oslikava i jedna crtica iz monografije Pete dalmatinske brigade, kada se zapovjedništvo četvrtoga bataljuna žali partijskom komesaru u brigadi Dani Beroviću, kako imaju ponekog dezertera u brigadi, koji ih sramote. Berović ih pita: "Zašto Partija to ne spriječi? Imate oko pedeset članova Partije, desetak kandidata, i preko pedeset skojevaca, a vi tražite pomoć službe sigurnosti." Nekoliko dana kasnije skojevci su pronašli "špijuna" koji je "širio neprijateljsku propagandu" pa je osuđen na smrt.²⁹ U Bosni i Hercegovini, sukladno organizaciji KPJ, osnovana su i tri potpuno različita područja u pogledu organizacije i funkcioniranja obavještajne službe: Bosanska krajina, Istočna Bosna, te Hercegovina. U Bosanskoj krajini je *Uputstvom Operativnog štaba*

26 *Vojnoobaveštajna služba*, 1990., str. 75.

27 *Vojna bezbednost*, 1986., str. 22.

28 *Vojnoobaveštajna služba*, 1990., str. 75.

29 RADOVAN TIMOTIJEVIĆ - NIKOLA SLAVICA, *Peta dalmatinska*, Narodna armija, Beograd, 1976., str. 141-142.

NOP-a i DV-a za Bosansku krajinu, od 11. odnosno 31. srpnja 1942., postavljena osnova za organizaciju obavještajne i protuobavještajne službe u jedinicama. Međutim, nije predviđen teritorijalni ustroj službe. On je postavljen naknadno po zapovijedi Vrhovnoga zapovjednika NOV i POJ od rujna 1942. Organizaciju obavještajne službe u istočnoj Bosni prema odredbama navedenog *Uputstva Vrhovnoga štaba*, postavila je 6. istočno-bosanska narodno oslobodilačka udarna (NOU) brigada, u razdoblju ožujak - travanj 1943., odnosno do njezina ulaska u sastav skupine divizija i brigada pod izravnim zapovjedništvom Vrhovnoga štaba NOV i POJ. Od tada pa do dolaska u istočnu Bosnu 1. bosanskog udarnoga korpusa nositelji obavještajne aktivnosti su lokalna partijska i vojna vodstva. Preimenovanjem Prvoga bosanskog u Treći udarni korpus i formiranjem korpusne vojne oblasti, dograđena je struktura vojnoobavještajne službe. S teritorija istočne Bosne do kraja 1943. organiziran je obavještajni rad prema susjednim teritorijima, Srbiji, Sandžaku, zapadnom Srijemu i Slavoniji.³⁰

Kao što je već spomenuto po zapovijedi Vrhovnoga štaba NOV i POJ od 2. prosinca 1942. Hercegovina je u obavještajnom smislu stavljena u mjerodavnost Glavnom obavještajnom centru štaba IV. operativne zone NOV-e i PO-a Hrvatske. Po zapovjednoj liniji hercegovačke partizanske jedinice bile su pod Glavnim štabom NOV-e i PO-a za Bosnu i Hercegovinu. Od hercegovačkih jedinica koje su se nakon četničke prevage, izazvane "crvenim terorom", odnosno "lijevim skretanjima" povukle u Bosnu, u kolovozu 1942. osnovana je Deseta hercegovačka narodnooslobodilačka udarna brigada, koja je bila pod izravnim zapovjedništvom Vrhovnoga štaba NOV i POJ-a. Jedinice koje su djelovale na prostoru Hercegovine nisu primile naputke za organizaciju obavještajne službe, niti su što činile s tim u svezi. U postrojbama 29. hercegovačke divizije, od kraja 1943., organizacija obavještajne službe provedena je prema uputama Vrhovnoga štaba NOV i POJ-a. Obavještajci operativnih jedinica oslanjali su se u svom radu uglavnom na partijske organizacije.³¹

U jednom izvješću o radu i organizaciji obavještajne službe u Dalmaciji s kraja 1943. godine piše: "Ti naši organi u Dalmaciji i onom dijelu Bosne koji je sada pod Dalmacijom, (Livno, Tomislavgrad), ne bave se toliko obavještajnim radom koliko informativnim. Njihovi

30 *Vojnoobavještajna služba*, 1990., str. 77-78. Ova skupina divizija i brigada, kasnije se pretenciozno pokušavala proglasiti "Glavnom operativnom grupom".

31 *Isto*, str. 77-79.

su izvještaji većinom informativne prirode, a mnogo manje polit. obavještajne. Ako bismo to u postocima izrazili tada bi odnos bio otprilike 3 : 1. Drugovi koji rade po ob. službi nisu dorasli svojim zadatcima, jer tamo još uvijek postoji pravilo da onaj koji nije ni za kakav rad da će biti dobar za ob. službu, zapravo za informativnu službu."³²

U izvješću piše i da u Dalmatinskoj Zagori obavještajnim tijelima upravljaju partijske organizacije te često dolazi do nesuglasica, jer bi se obavještajci htjeli osamostaliti. Naprotiv, organizacije KPH zapovjedaju im, preuzimaju njihove veze i sami ih vode. Komunisti iz Oblasnoga komiteta za Dalmaciju osnovali su posebnu organizaciju koju su nazvali "komisijom", za koju u izvješću piše: "Ta je komisija bila konspirativna, naređivala je hapšenja i streljanja. Imala je i svoj zatvor na jednom osamljenom mjestu otoka Hvara. Tu su vršena streljanja a i mučenja. U glavnom su se te stvari vršile konspirativno, tako da za taj rad nije znalo građanstvo nego je samo to naslućivalo."³³

Uspostava državnog okvira i jedinstvenoga sigurnosno-obavještajnog sustava

Drugo zasjedanje AVNOJ-a koje je održano u Jajcu 29. studenoga 1943. osiguralo je partizanskom pokretu formu države, a jedinice Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije (NOVJ) naglo su se povećavale. Samo na prostoru koji je bio pod talijanskom okupacijom osnovano je novih: 38 brigada, 8 divizija i 4 korpusa. KPJ počinje voditi jedinstvenu sigurnosnu politiku na cijelom prostoru. To zahtijeva i jedinstven sigurnosno-obavještajni sustav. Bile su nužne organizacijske promjene. Pri VŠ NOV i POJ, u rujnu 1943. osnovan je *Odsjek za zaštitu naroda*, koji je preuzeo zadaće *Komisije za suzbijanje pete kolone i terorizma*. Odsjek je imao zadaću objediniti rad po obavještajnoj i protuobavještajnoj liniji za potrebe Vrhovnog štaba i u njegovoj neposrednoj okolini. Po zapovjedi Vrhovnoga zapovjednika od 8. veljače 1944., proširena je teritorijalna mjerodavnost Odsjeka. Pri operativnom dijelu štaba korpusa ostao je obavještajni odsjek, a pri korpusnoj vojnoj oblasti formiran je Odsjek za zaštitu naroda. Na taj način došlo je do organizacijskog razdvajanja sigurnosne, odnosno protuobavještajne komponente od obavještajne u do tada

32 Hrvatski državni arhiv (HDA), OZNA Hrvatske, 30/74. Dokument nema potpisa, niti datuma, ali se može zaključiti da je pisan u prosincu 1943. ili u siječnju 1944.

33 HDA OZNA Hrvatske, 30/74.

jedinstvenoj službi.³⁴ U proljeće 1944. ishod rata već je bio jasan. Njemačka i njezini saveznici gubili su pozicije svakim danom. Zapadne zemlje, prije svega Velika Britanija, nastojale su spriječiti uspostavu komunističkoga režima i dovesti na vlast izbjeglu jugoslavensku vladu. KPJ se spremala za potpuno preuzimanje vlasti, za tzv. drugu etapu revolucije, koja je značila obračun s "građanskim-kapitalističkim snagama" u državi. Državno-politički okvir komunističkoga revolucionarnog pokreta bio je zaokružen drugim zasjedanjem AVNOJ-a. Stvorene su jake vojne snage, čiju su kralježnicu činile proleterске brigade, kao čista partijska vojska. Bila je potrebna jaka sigurnosna služba koja će biti kadra zavesti, odnosno ostvariti "diktaturu proletarijata", obračunati se sa svim stvarnim i potencijalnim neprijateljima revolucije. Iz tih razloga, Tito kao vrhovni zapovjednik NOV-e i POJ-a, zapovjedio je 13. svibnja 1944. osnivanje *Odjeljenja zaštite naroda* (OZN-a), pri Povjereništvu narodne obrane, kao privremene vlade nove Jugoslavije. OZN-a je formirana uz pomoć sovjetskih instruktora, te je ustrojena slično kao i sovjetske službe. Organizirana je s jedinstvenom strukturom i centraliziranim vodstvom, a imala je četiri odsjeka. Prvi odsjek bio je zadužen za rad u inozemstvu i na okupiranom teritoriju. Drugi odsjek radio je na oslobođenom teritoriju. Treći odsjek štiti je protuobavještajnu vojsku, dok se četvrti odsjek bavio statističko-tehničkim poslovima.³⁵

Stvaranje OZN-e može se gledati i kao dio stvaranja državnog aparata nove Jugoslavije nakon Drugoga zasjedanja AVNOJ-a. Cijeli taj aparat, pa i OZN-a organiziran je na temelju sovjetskog utjecaja i iskustava iz rata. Počevši od potpune kontrole KPJ, pa do toga da je velik dio kadrova OZN-e i VOS-a školovan, odnosno obučavan u SSSR-u. Već u studenom 1944. otišla je prva grupa oficira NOVJ-e u Visoku školu Narodnog komesarijata državne sigurnosti na tečaj

34 *Vojna bezbednost*, Beograd, 1986., str. 22-23. Ime OZN-a je prema tvrdnji Milovana Đilasa osmislio pjesnik Radovan Zogović, a OZN-a je uskoro dobila epitet svemoćne i sveznajuće službe. Vidjeti: DŽAVID HUSIĆ, *Princ politbiroa*, Beograd, 1988., str. 57. Oskar Davičo spjevao je stih "OZNA sve dozna", koji je postao gotovo logotip te organizacije, te se toliko identificirao s njom da i sada kada se pročita ovaj podatak, on izgleda čudno, jer je u kolektivnoj svijesti prisutan stav nekakve spontanosti i prirodnosti te uzrečice, kao da ona pripada u domet narodnoga stvaralaštva. Vidjeti: MILOMIR MARIĆ, *Deca komunizma*, Mladost, Beograd, 1988., str. 266. Stih Davičove pjesme o OZNI naveden je u knjizi: GORAN LAZOVIĆ, *Đilas o sebi, drugi o Đilasu*, Beograd, 1989., str. 106.

35 JOSIP BROZ TITO, *O bezbjednosti i društvenoj samozaštiti*, Narodna knjiga, Beograd, 1982., str. 147-150.

koji je trajao pet i pol mjeseci.³⁶ Važnost koju je KPJ pridavala OZN-i vidi se i u činjenici kako su OZN-i bili na raspolaganju politički partijski kadrovi, kao i najbolji obavještajni kadrovi, čime je vojnoobavještajna služba nakon razdvajanja bila ozbiljno oštećena.³⁷ Načelnik OZN-e bio je general lajtnant Aleksandar Ranković (Marko), a njegov zamjenik bio je pukovnik Svetislav Stefanović (Ćeća). OZN-a je u središtu bila organizirana po odsjecima.³⁸ Prvi odsjek vodio je Maksimilijan Baće (Maks). Drugi odsjek vodio je Pavle Pekić. Treći odsjek vodio je Jefto Šašić. Četvrti odsjek vodio je Mijat Vuletić. OZN-a je formirana i na teritoriju po federalnim jedinicama, odnosno po odjeljenjima. Ivan Krajačić (Stevo) bio je načelnik odjeljenja OZN-e za Hrvatsku. On je u isto vrijeme bio i organizacijski sekretar CK KPH. Načelnik OZN-e za BiH bio je Uglješa Danilović, koji je obavljao dužnost organizacijskoga sekretara Pokrajinskoga komiteta KPJ BiH. U Sloveniji je na čelo OZN-e postavljen Ivan Maček (Matija), organizacijski sekretar CK KP Slovenije. U Crnoj Gori je za načelnika OZN-e postavljen Veljko Milatović, koji je tijekom rata bio organizacijski sekretar Pokrajinskoga komiteta KPJ za Crnu Goru, a poslije član PK. U Makedoniji je OZN-u vodio Bane Andreev, organizacijski sekretar CK KP Makedonije. Slobodan Penezić (Krcun) imenovan je načelnikom OZN-e za Srbiju. Čedo Reljić bio je načelnik OZN-e za Vojvodinu, Đorđe Perunčić za Sandžak, Spasoje Đaković za Kosovo i Metohiju. Načelnik OZN-e za grad Beograd bio je Miloš Minić.³⁹

Nedugo nakon formiranja OZN-e uslijedila je promjena u radu vojno-obavještajnih tijela. Najprije je 1. kolovoza 1944. izrađeno *Uputstvo za prikupljanje i dostavljanje podataka o neprijatelju*.⁴⁰ Zatim je 29. rujna 1944. izrađeno *Privremeno uputstvo za organizaciju i vođenje vojne obavještajne službe*. Uputstvo je izradilo Obavještajno odjeljenje VŠ NOV i POJ, podijeljeno je na organizacijski i izvršni

36 OBREN ĐORĐEVIĆ, *Zaštita revolucije*, Institut za političke studije FPN, Beograd, 1979., str. 266. Ne znamo koliko je točno Ozninih djelatnika obučavano u SSSR-u, ali se svakako radi o znatnom i utjecajnom kadru.

37 *Vojnoobavještajna služba*, 1990., str. 98.

38 ZDENKO RADELIĆ, *Obavještajni centri, Ozna i Udba u Hrvatskoj (1942.-1954.)*, knjiga 1 i knjiga 2: Kadrovi, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2019.

39 MARKO LOPUŠINA, *Ubij bližnjeg svoga. Jugoslovenska tajna policija 1945/1995.*, Beograd, 1996., str. 50-57.

40 JOSIP BROZ TITO, "Uputstvo za prikupljanje i dostavljanje podataka o neprijatelju", u: *O bezbjednosti i društvenoj samozaštiti*, Narodna knjiga, Beograd, 1982., str. 154-158.

dio. Organizacijski dio temeljio se na strukturi obavještajne službe u Crvenoj armiji, a u njegovoj izradbi sudjelovao je pukovnik Crvene armije Melinkov.⁴¹

Obavještajno odjeljenje Vrhovnoga štaba narodno-oslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije izradilo je 25. siječnja 1945. *Privremeno uputstvo o izviđanju i osmatranju neprijatelja i zemljišta*, koje je potpisao general-lajtnant Velimir Terzić.⁴² Obavještajno odjeljenje izradilo je u siječnju 1945. knjižicu *Podaci o nemačkoj vojnoj sili*, gdje navode osnovne podatke o njemačkoj vojsci.⁴³ Ubrzo je tiskana i podijeljena i druga knjiga, s istim naslovom, u njoj se nalazi pregled njemačkih snaga u Jugoslaviji početkom veljače 1945.⁴⁴ Obavještajna služba bila je zadužena i za suradnju sa savezničkim misijama.⁴⁵

J. B. Tito 15. kolovoza 1944. zapovjedio je formiranje *Korpuse narodne obrane Jugoslavije* (KNOJ), u čiji su sastav ušle jedinice OZN-e, narodne obrane, te posebno odabrane jedinice s terena. KNOJ su sačinjavale divizije, brigade i bataljuni, a zadaće KNOJ-a bile su: "borba sa antinarodnim elementima, u pozadini NOV, likvidacija četničkih, ustaških, belogardejskih, balističkih i drugih naoružanih grupa na teritoriji, osiguranja različitih osoba i objekata, te konačno izvršenje zadaća OZN-e, kao što su potjere, pretresi terena, zasjede, provođenje uhićenika, zarobljenika i slično".⁴⁶

Načelnik OZN-e Aleksandar Ranković uputio je 23. kolovoza 1944. dopis Odjeljenjima OZN-e kojim ih informira o osnivanju KNOJ-a, "kako bi se do kraja provelo obezbeđenje pozadine Narodno-oslobo-

41 *Vojnoobavještajna služba*, 1990., str. 90-94.

42 Vrhovni štab narodno-oslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije, Obavještajno odjeljenje, poverljivo, broj evidencije 260, *Privremeno uputstvo o izviđanju i osmatranju neprijatelja i zemljišta*, pov. broj: 75/45, 25. januara 1945., Zast. Načelnika Vrhovnog štaba Generallajtnant Velimir Terzić.

43 Vrhovni štab narodno-oslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije, Obavještajno odjeljenje, poverljivo broj evidencije 164, *Podaci o nemačkoj vojnoj sili, I. deo-opšti*, Januar 1945.

44 Vrhovni štab narodno-oslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije, Obavještajno odjeljenje, poverljivo broj evidencije 111, *Podaci o Nemačkoj vojnoj sili, II. deo pregled nemačkih snaga u Jugoslaviji početkom februara 1945. godine*, Februar 1945.

45 *Vojnoobavještajna služba*, 1990., str. 92.

46 J. B. Tito, "Uputstvo za prikupljanje i dostavljanje podataka o neprijatelju", str. 159-161.

dilačke Vojske i održavanje reda na oslobođenom teritoriju". On piše o uzvišenosti dužnosti koju imaju jedinice KNOJ-a, traži da se u njih odabiru do kraja provjereni i odani ljudi, koji su se dokazali u ratu. "U mobilizaciji se oslanjati uglavnom na borbenu, poletnu, fizički zdravu, radničku, seljačku i srednje-školsku omladinu." Ranković traži od OZN-e da pomognu u osnivanju jedinica KNOJ-a, te napominje: "Jedinice Korpusa Narodne Odbrane su samostalne jedinice sa svojim štabovima, te ih ne trebaju Odeljenja, Otseci i ostali organi OZN-e stavljati pod svoju komandu. Odeljenja, Otseci i organi OZN-e trebaju biti u svakodnevnom kontaktu sa jedinicom Narodne Odbrane, saradivati s njom i pomoći joj u postavljanju i izvršavanju zadaća."⁴⁷

Kraj rata KNOJ je dočekaao organiziran u devet divizija i jednu samostalnu brigadu. Činilo ih je oko 100.000, a u prvim poslijeratnim godinama i 130.000 biranih boraca, od kojih su velik dio, a naročito zapovjedni kadar, činili komunisti i skojevci. U sastav Korpusa ušla je i "Vojska državne varnosti", koja je ranije formirana u Sloveniji, sve jedinice Odsjeka zaštite naroda, kao i jedinice za borbu protiv pete kolone u Hrvatskoj (tzv. Bataljuni protiv pete kolone (PPK).

Prvi štab KNOJ-a imenovan je 20. kolovoza 1944. Komandant je bio general-major Jovo Vukotić, dotadašnji načelnik štaba III. korpusa. Politički komesar bio je Vlado Janjić, dotadašnji komesar VI. korpusa. Zamjenik komandanta bio je potpukovnik Nikola Ljubičić, na raspoloženju Glavnoga štaba Srbije, a načelnik štaba potpukovnik dr. Marian Dermastija, dotadašnji prvi pomoćnik načelnika Glavnoga štaba Slovenije. Prvi pomoćnik načelnika bio je major Stojadin Soldatovi na raspoloženju Glavnoga štaba Makedonije. Obavještajni oficir bio je potpukovnik Mesud Hotić, dotadašnji načelnik štaba X. divizije. Načelnik personalnog odjela bio je Jagoš Uskoković, dotadašnji komesar Primorske grupe. Načelnik intendant bio je kapetan Živorad Mihajlović, dotadašnji član Ekonomskog odjeljenja Vrhovnog štaba. Referent saniteta bio je potpukovnik dr. Voja Đukanović, dotadašnji referent saniteta I. korpusa. U sklopu KNOJ-a bilo je predviđeno naknadno osnovati Odjeljenje veze, Šifrantsko odjeljenje i Odjeljenje za nastavu.⁴⁸

47 Odelenje zaštite naroda (OZNA), Povereništvo narodne odbrane NKOJ, 23. VIII. 1944., Odelenju zaštite naroda za Otsjek OZNA za Obl. 29. te Divizije, Načelnik OZN-e General-lajtnant Aleksandar Ranković.

48 LJUBA DORNIK ŠUBELJ, *Odelek za zaščito naroda za Slovenijo*, Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana, 1999., str. 217.

Bosansko-hercegovačka divizija KNOJ-a osnovana je u prosincu 1944. u Jajcu, a poslije je dobila naziv 3. divizija KNOJ-a. U njezin sastav ušle su četiri brigade narodne obrane (NO) i samostalni bataljun, koji je određen za vršenje "specijalnih zadataka". Hercegovačka brigada KNOJ-a, koja je kasnije ušla u 3. diviziju formirana je 7. prosinca 1944. od bataljuna NO i pojedinih hercegovačkih partizanskih odreda. Brigada je imala ukupno oko 1.200 boraca.⁴⁹ Komandant bosanskohercegovačke divizije KNOJ-a bio je Nikola Ljubibratić, a politički komesar Špiro Srzentić.⁵⁰

Krajem rata u postrojbe NOV i POJ pristizali su novi borci. Neki su došli dragovoljno, veći je dio mobiliziran, a dio pripadnika neprijateljskih vojski pokušavao se spasiti od poraza, ili rehabilitirati kroza sudjelovanje u zadnjim danima rata na pobjedničkoj strani. Sve to postavilo je nove zadaće pred sigurnosne i obavještajne strukture. Vrhovni štab izdao je 24. siječnja 1945. zapovijed o čuvanju vojne tajne i upozorio na opasnost infiltracije neprijatelja u partizanske redove.⁵¹ Jedinice KNOJ-a blisko su surađivale s OZN-om koja im je uglavnom i izdavala zadaće. U monografiji KNOJ-a piše da su tijekom 1945. i 1946. godine pripadnici KNOJ-a likvidirali 25.820 ljudi kvalificiranih kao "neprijateljski elementi". Od toga ubijeno je 11.184 četnika, 5553 ustaša, 1261 domobran, 4950 Nijemaca, 602 balista, 737 dezertera, 528 jataka, 594 belogardejaca i 411 švercera. Prema istim izvorima, pripadnici KNOJ-a ozlijedili su 2896 "neprijateljskih elemenata", te zarobili 83.335. Pri tome poginulo je 875 i ozlijeđeno 657 pripadnika KNOJ-a. Za takve rezultate prvi zapovjednik KNOJ-a Jovan Vukotić rekao je da su oni nastali na hrabrosti i moralno-političkoj svijesti 17.092 člana KPJ i 596 kandidata Partije, koliko

49 "Razvoj oružanih snaga SFRJ", u: *Kopnena vojska JNA III*, edicija: Vojnoizdavački i novinski centar, Vojna tajna-interno, Beograd, 1988., str. 423-442.

50 *Rukovodeći kadar oružanih snaga*, edicija: "Razvoj oružanih snaga SFRJ", Vojnoizdavački i novinski centar, Vojna tajna - interno, Beograd, 1990., str. 22. Komandant hrvatske divizije KNOJ-a bio je Vicko Antić, a politički komesar Simo Mrđa. Nikola Ljubičić bio je komandant srpske divizije, a Bojan Polak slovenske. Politički komesari bili su Milojica Pantelić i Janez Japelj.

51 *Vojna bezbednost*, 1986., str. 26. Slične zapovjedi o čuvanju vojne tajne davane su više puta. Ravnateljstvo za javni red i sigurnost (GRAVSIGUR) 15. 11. 1944. dostavilo je zapovjedniku Ustaške vojnice pukovniku Ivi Herenčiću uhvaćeni partizanski dokument "Čuvanje vojničkih tajni i konspirativnosti", str. pov. br. 679., 21. 6. 1944., koji je iz štaba V. korpusa NOVJ upućen štabu XI. divizije. Arhiv Historijskog muzeja BiH, građa NDH, fond UNS, III/93., NDH-MUP-GRAVSIGUR, Odjel D-odsjek II. Broj: V. T. 16482-14-1944., Zagreb, 15. 11. 1944.

ih je 4. svibnja 1945. KNOJ imao u svom sastavu. Bilo je to na početku operacija čišćenja teritorija od ostataka protivničkih vojski i svih onih koji nisu prihvatili novu vlast.⁵² Cijelo vrijeme rata KPJ je čvrsto držala u svojim rukama obavještajni rad i to obje njegove komponente, obavještajnu i sigurnosnu, dajući im karakter unutar partijskog organizacijskog pitanja. Čitavo to vrijeme sigurnosni aspekt, radi orijentacije na unutarnje neprijatelje, imao je ključnu, stratejsku važnost, dok je obavještajni rad bio podređen i imao je tek taktičko značenje. Tijekom 1945. u Jugoslaviji je osnovano 26 kaznenih zavoda u kojima je već do listopada bilo 8436 zatvorenika. Osim toga osnovani su logori s njemačkim zarobljenicima u kojima je bilo 119.897 logoraša. Briga o javnoj sigurnosti sve više je prebacivana na narodnu miliciju, čijih je 42.000 pripadnika bilo loše opremljeno i naoružano. Mjerodavnosti milicije nisu jasno određene, posebno nisu odijeljene od mjerodavnosti OZN-e.⁵³

U *Službenom listu* FNRJ od 17. prosinca 1946. objavljen je *Zakon o narodnoj miliciji* koji o njezinim zadacima i ovlastima kaže: "Zadatak je narodne milicije da održava javni red i mir, da sprečava narušavanje javnog poretka, da pronalazi izvršioce krivičnih dela i drugih protupravnih radnji, da obezbeđuje izvršenje zakona, opštih propisa i rešenja saveznih, republičkih i lokalnih državnih organa i da ukazuje pomoć u čuvanju državne bezbednosti." Zakonom je propisano da milicijom upravlja ministar unutarnjih poslova FNRJ, a neposredno vodstvo na teritoriju narodnih republika vrše republički ministri unutarnjih poslova.⁵⁴ Milicija je bila podređena UDB-i, što se posebno osjetilo na terenu, odakle su dolazile i brojne primjedbe i žalbe na ponašanje operativaca UDB-e, koji su milicionarima zapovijedali da za njih obave čak i neke privatne poslove, što je ovima, naravno, smetalo, posebno što su to često radili pred narodom i time rušili njihov autoritet.⁵⁵

52 *Kopnena vojska JNA III*, 1988., str. 430-431.

53 MARIJA OBRADOVIĆ, *Narodna demokratija u Jugoslaviji 1945-1952.*, INIS, Beograd, 1995., str. 37.

54 *Službeni list FNRJ*, broj 101, utorak, 17. decembar 1946., str. 1317.

55 Partijska ćelija milicionerske stanice Široki Brijeg, broj 7/48, 13. maja 1948., *Izveštaj sa partijskog sastanka*, upućen Sreskom komitetu KPJ Široki Brijeg, u potpisu sekretar Branko Borozan. Na sastancima partijske ćelije milicionarima se zamjera čak i pretjerano druženje s operativcima UDB-e. Navodi se slučaj milicionara Neđe Samardžića koji se loše ponaša, pjeva ulicom i ide "ispod ruke s pojedinim drugovima iz UDB-e". Partijska ćelija UNM, Široki

Komunistička partija Jugoslavije organizirala je na terenu i dobrovoljačku miliciju, sastavljenu od svojih članova i simpatizera. Što se tiče ostataka policije iz prošlih režima s njima se Partija nemilosrdno obračunala. Jedan od bivših oficira OZN-e Milan Trešnjić piše u svojoj knjizi o sudbini pripadnika staroga policijskog aparata koji su bili pritvoreni u zgradi XII. milicijskoga kvarta na beogradskom Dedinju: "Nisu to bili zarobljenici u pravom smislu. Nismo ih mi borbom zarobljavali. Oni su se većinom sami prijavljivali novoj narodnoj vlasti. Neke su pronalazili pomoću stanovništva. Svejedno, međutim kako su nam dopadali šaka, sudbina im je bila jednaka. Zadatak je bio da se mora likvidirati kvislinški policijski aparat koji je bio u službi fašističkog njemačkog okupatora. Uniforma je bio dovoljan dokaz za prijeku osudu na smrt! Desetine i stotine potpuno nevinih ljudi, koji nisu znali da na vrijeme skinu i zbace uniforme progutala je narodna revolucija."⁵⁶ Prema neslužbenim podacima komunisti su nakon zauzeća Beograda, u razdoblju od 15. listopada do kraja studenoga 1944. uhitili i ubili oko 35.000 Beograđana. Oni su uglavnom ubijeni bez suđenja ili bilo kakve procedure, vjerojatno tek po procjeni KPJ ili OZN-e da pripadaju klasnom, ekonomskom ili političkom neprijatelju.⁵⁷

Osnivanje i organizacija OZN-e za Bosnu i Hercegovinu

U sklopu jugoslavenske OZN-e djelovala je i OZN-a za Bosnu i Hercegovinu. Ona je na teritoriju imala i okružna odjeljenja, podijeljena na odsjeke. Načelnik Odjeljenja OZN-e za BiH pukovnik Uglješa Danilović poslao je 25. kolovoza 1944. dopis Aleksandru Rankoviću u kojem rukovodioce odjeljenja OZN-e za BiH, Iliju Kostića, Ahmeta

Brijeg 17. 5. 1948., *Zapisnik s radnog sastanka*, sekretar Veljko Okuka. Gotovo svi milicionari, članovi KPJ, u to vrijeme na Širokom Brijegu bili su Srbi.

56 MILAN TREŠNJIĆ, *Vreme razlaza*, Književne novine, Beograd, 1989., str. 8. Trešnjić je više puta u medijima govorio o događajima s kraja rata, što je ponukalo petoro građana Beograda podnijeti 1. 12. 2002. kaznenu prijavu protiv njega, optužujući ga da je kao major OZN-e, u Šestoj ličkoj diviziji sudjelovao u ubojstvima više stotina građana Beograda (*Danas*, Beograd, 23. 12. 2002.).

57 RADOSLAV GAČINOVIĆ, *Nasilje u Jugoslaviji*, EVRO, Beograd, 2002., str. 182-190. O svemu više: SRĐAN CVETKOVIĆ - NEMANJA DEVIĆ, *Ozna, represija komunističkog režima u Srbiji 1944-1946. dokumenti*, Catena mundi, Beograd, 2019.

Šehovića, Boška Baškota, Dušana Misiraču i Safeta Filipovića predlaže za dodjelu činova.⁵⁸

U izvješću za kolovoz 1944. piše da Odjeljenje još nije popunjeno. Prvi odsjek vodio je Ahmet Šehović, a zamjenik mu je bio Boško Baškot. Drugi odsjek nije bio organiziran, a za njegova šefa predložen je Stole Kovačević, dotadašnji šef odsjeka OZN-e za V. korpus. Treći odsjek vodio je Ilija Kostić. Četvrti Dušan Misirača, a zamjenik mu je bio Safet Filipović.

U izvješću su navedeni i opunomoćenici OZN-e u divizijama i brigadama V. korpusa NOV i POJ-a. U IV. Diviziji to su bili: Radoman Jakić, Smajil Šerić, Milorad Rakočević i Milan Stanić. U X. diviziji: Budo Bušatlija, Slavko Gnjatić, Bogoljub Marijanac i Ismet Kreso. U XXIX. diviziji: Đorđe Maran, Đorđe Stupar i Vaso Petrović. Nova (Srednjobosanska) divizija: Tone Vikić, Spasoje Marjanović i Rade Divjak. Šef odsjeka za V. korpus bio je Stole Kovačević, a njegov pomoćnik Budo Miličević. Rukovodioci sekcija u V. korpusu bili su: Đurađ Pavić, Dušan Simić i Redžo Terzić. Navedeni su i opunomoćenici po područjima Vojne oblasti V. korpusa i to opunomoćenik i dva pomoćnika. Drvarsko područje: Petar Bijeljac, Miće Medić i Vojan Popović. Mrkonjičko područje: Ratko Vašalić, Rade Đurđević i Muhamed Hasanbašić. Jajačko područje: Irfan Filipović i Jusuf Babić. Banjalučko područje: Bogdan Vidović, Safet Fejzić i Dušan Utješinović. Prnjavorsko područje: Teofik Kadinić, Dušan Surla i Branko Soldat. Livanjsko područje: Mitar Gajanović, Boško Baroš i Vlado Miladić. Kozarsko područje: Mikan Garača, Relja Goronja i Petar Bašket. Podgrmečko područje: Božo Narančić, Mirko Trivić i Mihajlo Bjelovuk. Prozorsko područje: Smajo Brkić i Safet Alagić.

Kroz malobrojne dostupne dokumente OZN-e spominju se imena i funkcije još nekih oficira OZN-e, kao što su: pukovnik Nemanja Vlatković i šef odsjeka OZN-e I. proleterskoga korpusa Momčilo Du-

58 Odjeljenje zaštite naroda Bosne i Hercegovine, Br. Služb. 25. 8. 1944. šalje Odelenju zaštite naroda, Povjereništvu za narodnu odbranu NKJ drugu Marku, u potpisu Uglješa. 8. 11. 1944. Danilović predlaže unaprjeđenje šefa I. odsjeka kapetana Ahmeda Šehovića u čin majora, kao i šefa IV. odsjeka kapetana Dušana Misiraču. Također predlaže unaprjeđenje Bože Narančića, Mirka Trivića i Mihajla Bjelovuka. Odjeljenje zaštite naroda za Bosnu i Hercegovinu, broj službeno, 8. 11. 1944., *Predlog za unapređenja*, Odjeljenju zaštite naroda povjereništvu za narodnu odbranu N.K.O.J.-a.

gotić. Zauzimanjem preostalih prostora BiH OZN-a se širi i na njih, te se broj njezinih operativaca znatno povećava.⁵⁹

Za zamjenika načelnika OZN-e za BiH u studenom 1944. predložen je Vojo Ljujić, dotadašnji zamjenik komandanta III. korpusa, a za pomoćnika Mile Perković. Predviđeno je bilo i osnivanje sarajevskog odjeljenja OZN-e u koje je za načelnika predložen Ibrahim Čengiđ, a na ostale funkcije u tom odjeljenju predloženi su: Nisim Albahari, Smajo Mandžuka, Braco Šimunović i Savo Pređa.⁶⁰

Na sastanku OZN-e za Hercegovinu održanom 13. prosinca 1944. govorilo se o izvješćima i reorganizaciji službe. Predviđeno je postavljanje organizacije po sektorima, a ne teritorijalno. Na čelo Prvoga punomoćstva određen je Nikola Komnenić, politički komesar, a za njegove pomoćnike Vojo Vuković, sekretar ćelije KPJ i Drago Slijepčević, politički komesar čete. Drugo punomoćstvo povjereno je Tripi Šarencu i pomoćnicima Gojku Mihiću i Žarku Sparavalu. Treće punomoćstvo vodili su Pero Jelčić i njegovi pomoćnici: Mirko Praljak, Donko Vrankić i Lovro Kovačević. U postrojbama su određeni sljedeći opunomoćenici OZN-e: Simo Vojinović (X. brigada), Vaso Kovačević (XI. brigada), Branko Popadić (XII. brigada), Vukota Milošević (XIII. brigada), Sveto Gagović (XIV. brigada), Simo Opalić (Divizion) i Mirko Kolak (Divizija).⁶¹

Takva organizacijska i kadrovska struktura OZN-e dočekala je za vršetak rata. Ipak za nju rat nije prestao. Komunistička partija Jugoslavije, čiji su najpouzdaniji aparat bili, postavila je pred njih nove teške i odgovorne zadatke, o kojima je možda ovisio uspjeh revolucije. Bosna i Hercegovina ustrojena je po prvi put nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije kao politički entitet, odnosno kao Republika. U Sarajevu je od 26. do 28. travnja 1945. održano Treće zasjedanje Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine (ZAVNOBiH), na kojem je to Vijeće reorganizirano u Narodnu skupštinu Bosne i Hercegovine koja je donijela zakon o Narodnoj vladi Bosne i Hercegovine. Prva vlada imenovana je 28. trav-

59 Odjeljenje zaštite naroda Bosne i Hercegovine IX. 1944. Odelenju Zaštite naroda povjereništva za narodnu odbranu N.K.J. (drugu Marku).

60 Odjeljenje zaštite naroda za Bosnu i Hercegovinu, Broj službeno, 8-11-1994, *Izvještaj o radu*, Odelenju zaštite naroda povjereništva narodne odbrane N. K. O. J.-a, u potpisu Uglješa Danilović.

61 AFBiH, Sarajevo, fond CK SK BiH, *Uglješa Danilović - Prepis rukopisnih zabilješki*, br. 6, str. 8.

nja 1945. Za predsjednika vlade imenovan je Rodoljub Čolaković, a za ministra unutarnjih poslova časnik OZN-e, pukovnik Ilija Došen. Na sjednici vlade 5. svibnja 1945. imenovani su pomoćnici ministara u vladi BiH. Za pomoćnika ministra unutarnjih poslova imenovan je Mustafa Rustembegović.⁶² Kadrovski je ojačana i OZN-a, polovicom srpnja 1945. načelnik Danilović dobio je zamjenika pukovnika Voju Ljujića. Pomoćnik je bio Mile Perković. Šef III. odsjeka potpukovnik Ilija Kostić. Načelnik za sarajevski okrug bio je kapetan Vojo Čolović, za tuzlanski okrug major Teufik Selimović, za travnički okrug kapetan Stipo Bilan te za mostarski okrug Todo Kurtović.⁶³

Potpuno ovladavanje prostorom Jugoslavije omogućilo je i cjelovit teritorijalni ustroj OZN-e, koja je na prostoru BiH organizirana u šest okružnih odjeljenja i to: 1. Bihaćko sa 7 kotarskih (sreskih) opunomoćstava (Bihać, Velika Kladuša, Cazin, Krupa, Drvar, Bosansko Grahovo i Bosanski Petrovac); 2. Banjalučko s 9 sreskih opunomoćstava (Banja Luka, Prijedor, Sanski Most, Ključ, Mrkonjić Grad, Kotor Varoš, Bosanska Dubica, Bosanska Gradiška i Bosanski Novi); 3. Dobojsko s 9 sreskih opunomoćstava (Doboj, Derventa, Maglaj, Tešanj, Teslić, Prnjavor, Bosanski Šamac, Žepče i Bosanski Brod, gdje se radi prometne važnosti nalazilo opunomoćstvo iako je Brod pripadao derventskom srezu); 4. Tuzlansko s 9 sreskih opunomoćstava (Tuzla, Gračanica, Gradačac, Brčko, Bijeljina, Zvornik, Kladanj, Vlasenica i Srebrenica); 5. Travničko sa 7 sreskih opunomoćstava (Travnik, Jajce, Bugojno, Prozor, Duvno, Livno i Glamoč); 6. Sarajevsko s 8 sreskih opunomoćstava (Sarajevo-srez, Rogatica, Višegrad, Goražde, Foča, Visoko, Zenica i Fojnica); 7. Oblasno odjeljenje za Hercegovinu s 10 sreskih opunomoćstava i jednim gradskim opunomoćstvom (Mostar-srez, Konjic, Ljubuški, Posušje, Stolac, Ljubinje, Trebinje, Bileća, Nevesinje, Gacko i Mostar-grad); 8. Odjeljenje za grad Sarajevo s 4 rejonska opunomoćstva.⁶⁴

62 *Narodna vlada Narodne Republike Bosne i Hercegovine 1945.-1948.*, Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1985., str. 1-13. Ilija Došen rođen je 1914. kod Bosanskog Petrovca, Srbin, član KPJ od 1936. završio pravni fakultet u Beogradu. Bio politički komesar u II. korpusu JA. Vijećnik ZAVNOBiH-a i AVNOJ-a. Vidjeti: *Ko je ko u Jugoslaviji*, Beograd, 1957., str. 146-147.

63 *Zapisnik sa sastanka načelnika okružnih odjeljenja i načelnika odjeljenja za grad Sarajevo, održanog 14 i 15 jula 1945 godine u Odjeljenju zaštite naroda za Bosnu i Hercegovinu.* Popis prisutnih.

64 *Odjeljenje za zaštitu naroda (OZNA) za Bosnu i Hercegovinu, Ministarstvo narodne odbrane Federativne Jugoslavije, Str. Pov. Br. 29., 4. 6. 1945., Sarajevo, Rad II odsjeka Odjeljenja za BiH I II-gih odsjeka okružnih odjeljenja.*

Partijski i državni vrh posebnu pozornost posvećivali su kadrovima u OZN-i. U listopadu 1945. Ranković je poslao Odjeljenju zaštite naroda za BiH Instrukciju za formiranje Komisije za kadrove u OZN-i. U instrukciji piše: "Vrata OZNE mogu se otvoriti samo onim drugovima čija je prošlost čista, koji su odani Narodno-oslobodilačkom pokretu i koji su neograničeno spremni da čuvaju velike tekovine Narodno-oslobodilačke borbe. Jedan od bitnih uslova za primanje drugova u OZNU mora biti njihova beskrajna ljubav prema svojoj otadžbini."⁶⁵ U ožujku 1946. OZN-a za BiH bila je i kadrovski popunjena. Načelnik odjeljenja OZN-e za BiH bio je pukovnik Uglješa Danilović. Pomoćnici načelnika bili su majori Slobodan Šakota i Nenad Petrović. Šef II. odsjeka bio je major Nenad Vasić. Šef IV. odsjeka bio je major Dušan Misirača. Šef V. odsjeka bio je major Duško Baškot. Šef VI. odsjeka bio je major Đoko Pastrocki. Šef VII. odsjeka bio je major Stojan Makić. Načelnik OZN-e za Sarajevo bio je pukovnik Dane Olbina, a za sarajevski okrug (srez) kapetan Ratko Bajić. Načelnik OZN-e za tuzlanski okrug bio je major Mile Milešević, za banjolučki okrug major Đuro Štrbac, za dobojski okrug kapetan Rade Kantar, za travnički okrug Slobodan Vuković, za bihaćki okrug kapetan Miloš Vranješ i za mostarski okrug načelnik Mato Markotić.⁶⁶ Gotovo svi navedeni čelnici Odjeljenja OZN-e za BiH bili su srpske nacionalnosti. Nema ni jednog muslimana, a Mato Markotić je jedini Hrvat, i jedini je bez čina.

Prema nacrtu Uglješe Danilovića, vjerojatno rađenom u Jajcu, kadrovska struktura OZN-e trebala je biti nešto drugačija. Zamjenik načelnika OZN-e za BiH trebao je biti Niko Jurinčić, a pomoćnik Ahmed Šehović. Šef Drugog odsjeka Slobodan Šakota. Prvi pomoćnik, zadužen za referat Gestapo, Nenad Vasić, drugi pomoćnik zadužen za referat Četnici, Budo Milićević, treći pomoćnik zadužen za referat Intelligence Service (I.S.). Boško Baškot, a četvrti pomoćnik zadužen za referat Ustaška nadzorna služba (UNS) Braco Šimunović. Šef Trećeg odsjeka trebao je biti Ilija Kostić, zamjenik mu Živko Jošilo, prvi pomoćnik Radovan Jakić, drugi pomoćnik Remza Du-

65 Odeljenje zaštite naroda OZNA Ministarstva narodne odbrane Federativne Jugoslavije, St. Pov. Br. 1133., 6. 10. 1945., Odeljenju zaštite naroda za Bosnu i Hercegovinu, *Instrukcija za formiranje Komisije za kadrove u OZNI*. U potpisu Načelnik general-lajtnant Aleksandar Ranković.

66 *Zapisnik (sa) sastanka načelnika okružnih odjeljenja, načelnika Odjeljenja za grad Sarajevo i šefova odsjeka Odjeljenja OZN-e za Bosnu i Hercegovinu, održanog 20. 3. 1946. Popis prisutnih.*

ranović. Šef Četvrtog odsjeka Dušan Misirača, zamjenik mu Đurađ Pavić. Načelnik Odjeljenja za grad Sarajevo Stole Kovačević, šef Drugog odsjeka (unutar Odjeljenja za grad Sarajevo) Drago Mažar, prvi pomoćnik Smajo Brkić, drugi pomoćnik Savo Pređa, treći pomoćnik Čengić. Za Treći odsjek nije bio predviđen nitko, a šef Četvrtog odsjeka trebao je biti Zvonko Grbac.⁶⁷

Metode i grješke

Što se tiče samoga rada OZN-e najbolje ga ilustriraju zabilješke koje je radio njezin prvi čovjek u Bosni i Hercegovini Uglješa Danilović. On je uz ostalo upozorio na problem morala, navodeći velik broj slučajeva ostavljenih žena-seljanki od oficira u drvarskom srezu. U petrovačkom srezu puštene su među ženama glasine kako je Tito dopustio da svaki oficir može imati dvije žene.⁶⁸ Na sastanku Oblasnoga komiteta OZN-e za Hercegovinu održanom u Mostaru 24. ožujka 1945. navedeno je da je u Čapljini strijeljano oko 60 onih koji su "sposobni za vojsku a sačekali su neprijatelja tako da je bilo slučajeva strijeljanja nevinih". Strijeljanje je izvršeno kao represivna mjera. Nije se uzimalo u obzir jesu li strijeljani sudjelovali u "pobuni" nego je "ocijenjena njihova prošlost". Nije se ocjenjivala samo ratna prošlost, nego i ona predratna. Ispitivao se odnos pojedinaca prema Jugoslaviji i njihovo eventualno političko djelovanje. Oni koji su ocijenjeni kao protivnici Kraljevine Jugoslavije smatrani su protivnicima i nove Jugoslavije pa je njihova sudbina bila zapečaćena. Na sastanku je navedeno da su "Rajko i Vojo strijeljali 30 a pustili 42" Hrvata iz Čapljine.⁶⁹ Radilo se o oficirima OZN-e Rajku Vukoju i Voju Vukoviću, Srbima iz istočnoga dijela Hercegovine.

Na sastancima čelnih ljudi OZN-e za BiH, koji su redovito održavani u Sarajevu tijekom ljeta 1945., često se raspravljalo i o "grješkama". Tako je Ilija Došen upozorio da je Prva četa Drugoga bataljuna brčanske brigade ubila četnika Miloša Demenića i izvadila mu dva

67 AFBiH, Sarajevo, fond CK SK BiH, *Uglješa Danilović - Prepis rukopisnih zabilješki*, br. 12.

68 AFBiH, Sarajevo, fond CK SK BiH, *Uglješa Danilović - Prepis rukopisnih zabilješki*, br. 7, str. 3.

69 Arhiv Federacije BiH Sarajevo (dalje AFBiH), Fond KPJ, Uglješa Danilović, Prijepis rukopisnih zabilješki, Odeljenje zaštite naroda (OZNA), *Sastanak za Hercegovinu*, Mostar, 24. 3. 1945. Napomena: u dokumentima najčešće piše "odjelenju" ili "odeljenju", a ne odjeljenju.

zlatna zuba. Špiro Srzentić naveo je da je Štab Četvrtoga bataljuna Druge brigade tukao i svlačio četnike koji su se predavali te ih krvave slao kućama ili u punomoćstva OZN-e. Slobodan Šakota je rekao da su fratri u Širokom Brijegu posvetili bunker u kome su izginuli fratri i pitao je što je poduzeto u svezi pjevanja pjesama na Širokom Brijegu. Ilija Došen upozorio je da je Muslimanska brigada ubila pet, a ranila šest civila, žena i djece.⁷⁰

Odgovarajući na pitanja iz izvješća načelnika okružnih odjeljenja Uglješa Danilović 14. rujna 1945. zapisao je da je potpuno nepravilno vrbovanje agenata na način što će ljudima biti zapriječeno da će biti likvidirani i slično i naveo kako je informator "rodoljub, koji radi dobrovoljno i kod njega se disciplina postiže vaspitanjem, dok agenta treba progoniti po onim zločinima za koje znamo". Danilović je rekao kako odbornike ili činovnike koji pronevjere državnu ili narodnu imovinu treba goniti po službenoj dužnosti. Postavljeno je i pitanje muslimana ustaša, odnosno "koljača iz 1941. i 1942. godine", na što je on napisao: "Njihovo hapšenje izaziva reakciju kod muslim(anskih) masa. Biti u toj stvari oprezan. Osnovna je stvar sređivanje prilika. Progoniti one za koje postoje jasne optužbe i dokazi."⁷¹

Načelnik OZN-e Aleksandar Ranković poslao je u studenom 1945. dopis OZN-i za BiH u kojem piše: "U posljednje vrijeme ima slučajeva najgrublje samovolje u pogledu obračunavanja sa takozvanim neprijateljskim elementima u pozadini. Pojavljuje se slučaj da se bez ikakvog ili na osnovu vrlo površnog provjeravanja streljaju seljaci na licu mjesta. Zbog streljanja desetak seljaka na ovakav način na sektoru Viteza iz straha se odmetnulo od svojih kuća oko 60 drugih. Ovo je samo jedan primjer." Rankovićev dopis je s popratnim aktom koji je potpisao Uglješa Danilović poslan svim okružnim opunomoćstvima OZN-e u BiH. Ranković je upozorio na štetnost opisanih radnji, "koje neprijatelj može iskoristiti" te navodi da je "nedopustivo paljenje seljačkih kuća i streljanja jataka, osim težih slučajeva".⁷²

70 AFBiH, Sarajevo, fond CK SK BiH, *Uglješa Danilović - Prepis rukopisnih zabilježki*, br. 8, str. 8-12.

71 AFBiH, Sarajevo, fond CK SK BiH, *Uglješa Danilović - Prepis rukopisnih zabilježki*, br. 8, str. 19.

72 Odjeljenje zaštite naroda za Bosnu i Hercegovinu Ministarstvo narodne odbrane federativne Jugoslavije, Odeljenju zaštite naroda za okrug 1-7, Odeljenju zaštite naroda za grad Sarajevo. Načelnik pukovnik U. D. Dokument nema datuma, ali je na vrhu rukom napisano XI. 45.

Vodstvo OZN-e za BiH odgovara na Rankovićeva upozorenja izvješćem upućenu u prosincu 1945., u kojem uz ostalo piše: "O slučaju na Vitezu mi smo Vas kratko obavijestili. Istraga po istoj stvari pokazala je da nije po sredi rad neprijatelja nego nepravilna direktiva od štaba XXIX. Divizije koju su niži rukovodioci shvatili bukvalno. U direktivi je stajalo da se ima oštro obračunati sa odmetnicima i njihovim jatacima a niži rukovodioci su to shvatili tako da mogu ubiti svakoga za koga postoji sumnja da je odmetnički jatak. Stanje na tom srezu sada se smirilo. Mnogo teži slučaj desio se na tuzlanskom srezu u selu Jeginov Lug. Tu je udarna grupa artiljerijske brigade 27. divizije napravila težak zločin. Trojica oficira i to: obavještajac divizionara i komesar i komandir baterije vršili su streljanja i tuču muslimana iz tog sela tako da je čitavo selo bilo pobjeglo u Tuzlu od straha. Oni su streljali te ljude navodno zato što su isti učestvovali 1941. u pokoljima Srba. Streljano je 7 ljudi. Taj slučaj izazvao je veliko neraspoloženje u svim okolnim muslimanskim selima, a istraga je pokazala da se ovdje radi više o šovinizmu tih rukovodioca nego o neznanju. Smatramo da će u ovom slučaju trebati primjerna kazna."⁷³

Ovaj citat zaslužuje komentar. U njemu autor sporadično navodi slučaj strijeljanja desetak Hrvata u selu Kruščica kod Viteza i kaže da se radi o "nepravilnoj direktivi" te da se "stanje smirilo". Dok za slučaj strijeljanja sedam muslimana u Tuzli piše da je to "mnogo teži slučaj", "težak zločin", "šovinizam" i da za to treba uslijediti "primjerena kazna". To svakako ukazuje i na položaj hrvatskog, odnosno muslimanskog naroda u BiH u to vrijeme. U izvješću OZN-e iz siječnja 1946. godine piše o kaznenim mjerama protiv stanovništva nakon što su škipari u mostarskom srezu ubili jednog oficira OZN-e iz mostarskog opunomoćstva: "Mi smo se složili povodom ovog slučaja da se strelja 6 najizrazitijih jataka kod kojih su odmetnici bili." U izvješću je navedeno i sljedeće: "Gonjenje ustaških bandi je teško zato što imaju podršku stanovništva, kreću se danju u civilnim odjelima, sa oznakom naše vojske i slično. Naše odjeljenje povelu je oštar kurs prema jatacima i to je imalo izvjesnog dejstva". Međutim, takav je kurs doveo do krupnih "grešaka" koje su počinile jedinice 29 divizije u Zapadnoj Hercegovini: "Na Posušju i Širokom Brijegu bilo je tuča seljaka pa i ubijanja, što se na mase vrlo nepovoljno odrazilo. Tako

73 Odjeljenje zaštite naroda za BiH, *Izvještaj*, Odjelenju zaštite naroda OZNA Ministarstvo Narodne odbrane FNRJ Beograd, XII. 1945.

npr. Šef upravnog odsjeka u sreskom odboru Š. Brijeg komunista je rekao jednom prilikom: Srpska vojska ubija hrvatske seljake."⁷⁴

Odnos UDB-e prema hrvatskom stanovništvu nametnuo se kao politički problem, pa je u Hercegovinu upućena radna grupa CK KPJ. U izvješću iz veljače 1948. radna grupa upozorava na samovolju UDB-e i vojske prilikom poduzimanja represivnih mjera protiv škripara i njihovih pomagača: "Međutim kod sprovođenja ovih mjera neki organi UDB-e i iz redova vojske samovoljno su se ponijeli i napravili grublje istupe kao: slučajevi pljačke životnih namirnica, te drugih vrednosnih predmeta, silovanja, kundačenja i premlaćivanja većeg broja ljudi. U selu Kočerinu-Široki Brijeg neki vojnici KNOJ-a silovali su jednu ženu. U srezu bilečkom u periodu od nekoliko mjeseci kroz zatvor je prošlo preko 500 ljudi, a oko 60-70 njih je isprebijano, a da se nije o njima imalo konkretnih dokaza, ovo su ljudi sada na slobodi i o tome se priča u čitavom kraju. Ima i tri slučaja samoubistva zatvorenika iskakanjem kroz prozor. Najčešći su slučajevi pljačke, psovanja i tuče: jednom članu KP demobilisanom borcu sa dva odlikovanja u ljubuškom srezu oficir UDB-e Primorac pošto ga je pretukao opsovao i dobro išamarao odnio mu je slaninu, pršutu i žita. Ovakvih i sličnih primjera ima dosta."⁷⁵

Da je navedenih primjera bilo "dosta" ukazuje i brzoglav pokrajinskoga komiteta KPJ iz Mostara upućen 12. veljače 1948. u općinski komitet KPJ u Ljubuškom u kojem piše: "U roku od sedam dana treba poslati informacije P. K. (Pokrajinski komitet op. a.) o tome kako se je odrazila na narod akcija čišćenja bande, kako je narod reagovao na iseljavanje pojedinih sela i područja, kakvo je učešće naroda bilo u proganjanju i otkrivanju bande, kako je narod prihvaćao učešće u hajkama, da li je bilo pljačke, silovanja, ubijanja ili tuče i drugih pojava od strane organa UDB-e i milicije. Informacije

74 Odjeljenje zaštite naroda (OZNA) za Bosnu i Hercegovinu, Ministarstvo narodne odbrane federativne Jugoslavije, Str. Pov. Br. 13, 12. I. 1946., Sarajevo, Izvještaj načelnika Odjelenja zaštite naroda OZNA za BiH, Odjelenju zaštite naroda OZNA Ministarstva narodne odbrane FNRJ Beograd. U potpisu načelnik, pukovnik Uglješa Danilović. Oficir OZN-e koji je ubijen 25. 12. 1945. u Sretnicama nedaleko od Mostara bio je Dejan Ćapin, a za odmazdu je strijeljano sedam a ne šest seljaka, kako je napisano u izvješću.

75 Arhiv Jugoslavije, Beograd, fond SKJ, broj fonda 507, CKSK BiH, kutija 20, predmet 26, "Izvještaj o obilasku organizacija u Hercegovini", 13. mart 1948., str. 5-6.

moraju biti tačne i što konkretnije."⁷⁶ Na brzojav je odgovoreno, ali odgovor nije pronađen. Umjesto toga osvrnut ćemo se na novi brzojav (okružnica) koji je stigao u Ljubuški dva tjedna poslije: "U vezi sa traženim podacima o nepravilnostima organa državne bezbjednosti neki sreski komiteti nisu prikupljali podatke najkonspirativnije te radi toga postoji bojazan da se takav rad ne izvrgne sa strane neprijatelja u javnu kritiku organa državne bezbjednosti, pogotovu oni takvu akciju mogu da povedu u vezi odluke naše Partije da se povuku svi oni oficiri sa onih terena gdje su napravljene veće greške kao i odluke da se prekine sa svakom hajkom naroda na bandu kao i preseljavanje seljaka iz njihovih sela u druga. Partijska rukovodstva moraju da povedu strogo brigu o tome da ove promjene neprijatelj ne iskoristi za borbu protivu UDB-e."⁷⁷

To su bila partijska izvješća, a u izvješću UDB-e iz siječnja 1948. također se spominju pogrješke koje su činjene tijekom obračuna s gerilcima: "U sprovođenju tih mjera od strane naših oficirskih grupa na većini sektora dolazilo je do propusta, a u nekim slučajevima i do grubih i ozbiljnih grešaka. Tako su odmah u početku primjenjivane bez dovoljno kontrole i provjeravanja prilično široke, a na nekim mjestima nepotrebne mjere sabijanja sela. Uočavanjem i ukazivanjem na te nepravilnosti vršena je revizija i povraćanje svih ovih zaseoka ili porodica, koje su greškom ili nepotrebno iseljavane. U toku ovog mjeseca bilo je više slučajeva samovoljnih postupaka od strane oficira. To je naročito došlo do izražaja u nepravilnom odnosu nekih oficira prema zatvorenicima primjenjivanjem tuče, a gdje su nekolika slučajeva bila i sa ozbiljnijim posljedicama. Uslijed nedovoljne kontrole ispoljile su se i neke lične slabosti i zloupotrebe kod izvjesnih oficira. Tako je bilo slučajeva vezivanja sa ženama koje su hapšene kao jataci bande, primjenjivanja novčanih kažnjavanja jataka i prisvajanja tog novca ili korištenje u lične svrhe hrane od jataka koji su ekonomski kažnjeni."⁷⁸

Čitajući izvješća i ostalu dokumentaciju UDB-e postaje jasno da je "primjena tuče" s "ozbiljnim posljedicama" zapravo premlaćivanje

76 OP Ljubuški, Knjiga depeša SKSK Ljubuški, 1947.-1950. god., "Depeša od 12.-II-1948." Na brzojavu je rukom dopisano "Udovoljeno pod brojem 112/48." Nije sačuvan (pronađen) odgovor.

77 OP Ljubuški, Knjiga depeša SKSK Ljubuški, 1947.-1950. god., "Depeša od 25. II. 1948."

78 UDB-a, Oružane bande i fašističko terorističke organizacije, Rezultati likvidacije bande za mjesec januar 1948.

osuđenika na smrt, jer je "obično" premlaćivanje zatvorenika bila uobičajena mjera tijekom istražnoga postupka. Isto tako, slučajevi "vezivanja sa ženama koje su hapšene kao jataci" nisu bile tek "lične slabosti" nego teške zlouporabe položaja koje su se manifestirale silovanjima uhićenih žena. Slučajevi "prisvajanja novca", uzimanje hrane od stanovništva i slično, teško se mogu shvatiti drukčije od obične pljačke. O posebnim metodama i postupcima prema hrvatskom narodu u zapadnom dijelu Hercegovine svjedoči jedan od istaknutih oficira UDB-e u poratnom razdoblju Ante Primorac. On je od kraja rata pa do potpunog uništenja otpora, kao oficir OZN-e odnosno UDB-e, djelovao u zapadnom dijelu Hercegovine. Tijekom kolovoza 1947. raspoređen je u Široki Brijeg. U elaboratu o radu na tom terenu, koji je izradio nakon što je premješten u Zagreb, Primorac opisuje metode svoga rada.⁷⁹ Iz njegovih zapisa vidljivo je da pravila koja je na sastancima spominjao Uglješa Danilović u Hercegovini nisu vrijedila. Naprotiv, on je na sastanku s Danilovićem i njegovim pomoćnikom Slobodanom Šakotom u Mostaru održanom tijekom kolovoza 1947. inzistirao da ostane u Širokom Brijegu "sve dok se banda ne likvidira", a poslije bi i sam htio "da se izgubi s obzirom na kompromitaciju u Širokom Brijegu za vrijeme progona odmetnika i njihovih jataka". Danilović je Primorcu rekao da su se na njega i rad UDB-e žalili neki partijski funkcionari iz Širokog Brijega uz primjedbe da se u Širokom Brijegu "ne poštuje ustav" i da se vrši "progon naroda". Primorac je na to odgovorio: "Da ste i Vi u Š. Brijegu ili ma ko drugi koji iole voli ovu zemlju, nebi se držao ustava ni zakona kada taj ustav i zakon ne poštuje dobar broj ljudi na ovom srezu."⁸⁰ Primorac je u svom tekstu opisao i Danilovićevu reakciju na iznesenu tvrdnju: "Osjetio sam da i on dijeli moje mišljenje, ali da to mišljenje kao rukovodilac pred mlađim, ne smije izraziti."⁸¹ Ovdje smo istaknuli tek neke primjere rada UDB-e i metoda kojima su se služili. Uglavnom, možemo zaključiti da se KPJ i UDB-a u procesu pokoravanja ukupnoga stanovništva, a posebno Hrvata u BiH koji su pružali najžilaviji otpor, tijekom najmanje šest prvih poratnih godina, nisu držali ni ustava ni zakona koje su sami donijeli. Sredstva su opravdavala

79 Rekonstrukcija rada oficira UDB-e prema škriparima na Širokom Brijegu, autor Ante Primorac, str. 4.

80 Rekonstrukcija rada oficira UDB-e prema škriparima na Širokom Brijegu, autor Ante Primorac, str. 16-17.

81 Rekonstrukcija rada oficira UDB-e prema škriparima na Širokom Brijegu, autor Ante Primorac, str. 17.

cilj, a cilj je bio pokoriti hrvatsko stanovništvo u BiH, prvenstveno u zapadnom dijelu Hercegovine, slomiti svaki otpor i stvoriti prostor za sigurno i nesmetano djelovanje jugoslavenske komunističke vlasti.

Na sastanku načelnika okružnih odjeljenja održanom 17. rujna 1945. konstatirano je vrlo loše stanje u jedinicama 27. Istočnobosanske divizije, oficiri OZN-e nemaju autoriteta, a odnosi između Muslimana i Srba zategnuti su, naročito u srebreničkom, bijeljinskom i brčanskom srezu. Navedeno je kako je najgore stanje među Hrvatima mostarskoga kotara, gdje ustaše i četnici, odnosno hrvatska i srpska reakcija naročito napada muslimane. Otpuštenici iz zatvora žale se da su tučeni, a u zatvoru je tučen i fratar Barbarić. Ocijenjeno je da "mostarski biskup radi vrlo oprezno, te da poziva na odgovornost sve popove koji otvoreno nastupaju".⁸²

Prema statistici od 14. prosinca 1945. OZN-a za Bosnu i Hercegovinu imala je oko 886 informatora. OZN-a za grad Sarajevo vrbovala je tijekom listopada 12, a u studenom tri informatora. Šesti i Drugi odsjek u Sarajevu ocijenjeni su slabima na vrbovanju, samo 11 informatora u listopadu i 13 u studenom. Sarajevsko okružno odjeljenje imalo je ukupno 68 informatora. Okružno odjeljenje OZN-e u Banjoj Luci imalo je 159 registriranih informatora. U Mostarskom odjeljenju bila su 92 informatora, s tim što u sedam kotareva (Mostar, Bileća, Gacko, Konjic, Ljubinje, Posušje, Široki Brijeg) u tom momentu nije bilo zavrbovanih. U travničkom odjeljenju četiri punomoćstva u studenom nisu nikoga vrbovala (Travnik, Duvno, Livno i Glamoč), dok su Vitez i Gornji Vakuf vrbovali u studenom po jednog informatora, a odjeljenje za Travnik dvojicu. Okružno odjeljenje u Doboju imalo je ukupno 140 informatora. Tuzla je imala 364 informatora, a bihačko odjeljenje nije zavrbovalo nikoga za suradnju.⁸³

Ustavne promjene i reforme jugoslavenskoga sigurnosnog sustava

Pitanje rata i mira, narodna obrana i državna sigurnost, zakonodavstvo o uređenju sudova i javnom tužiteljstvu bili su u mjerodavnosti federacije. U Ustavu FNRJ iz 1946. izričito piše: "Federativna Narod-

82 AFBiH, Sarajevo, fond CK SK BiH, *Uglješa Danilović - Prepis rukopisnih zabilješki*, br. 8, str. 19.

83 AFBiH, Sarajevo, fond CK SK BiH, *Uglješa Danilović - Prepis rukopisnih zabilješki*, br. 8, str. 39-40.

na Republika Jugoslavija štiti bezbednost, kao i društveno i političko uređenje narodnih republika."⁸⁴ Dok u Ustavu NR Bosne i Hercegovine iz tog vremena piše: "Suverena prava Narodne Republike Bosne i Hercegovine, njena bezbjednost kao i društveno i političko uređenje pod zaštitom su i odbranom Federativne Narodne Republike Jugoslavije."⁸⁵ Osim najviših zakonodavnih i izvršnih tijela osnovana je prva savezna vlada i ministarstava, uz ostala i Ministarstvo unutarnjih poslova (MUP), te Ministarstvo narodne obrane (MNO). Ministarstvo narodne obrane osnovano je na saveznoj razini, dok je ministarstvo unutarnjih poslova definirano kao savezno-republičko ministarstvo, što je značilo da su njegove mjerodavnosti podijeljene između federacije i republika.⁸⁶ Ta podjela mjerodavnosti izvršena je iz potrebe veće operativnosti, dok je cijeli sigurnosno-obavještajni sustav u skladu sa sigurnosnom politikom FNRJ bio potpuno centraliziran. To potvrđuje i ustavna odredba, po kojoj je Javnog tužitelja NR BiH i njegova zamjenika imenovao i razrješavao Javni tužitelj FNRJ.⁸⁷

Ustav FNRJ, a zatim i novodoneseni zakoni, zahtijevali su i reorganizaciju sigurnosno-obavještajnoga sustava. Reorganizacija unutarnjih poslova provedena je na temelju nalogu mjerodavnoga saveznog Ministarstva koji su određivali podjelu mjerodavnosti po liniji unutarnjih poslova do donošenja "definitivnih propisa", odnosno zakona, o čemu je u dopisu od 27. ožujka 1946. pisao Džemal Bijedić, pomoćnik ministra unutarnjih poslova NR BiH.⁸⁸ On u dopisu od 18. svibnja 1946. detaljno određuje mjerodavnost i organizaciju odjeljenja unutarnjih poslova pri okružnim narodnim odborima, u čiju mjerodavnost pripada: održavanje javnog reda i mira, briga o osobnoj i imovnoj sigurnosti kao i o sigurnosti javnoga prometa, vatroga-

84 *Službeni list FNRJ*, br. 10, "Odluka Ustavotvorne skupštine Federativne Narodne Republike Jugoslavije o proglašenju Ustava FNRJ", Beograd, 1. veljače 1946., str. 73-86.

85 *Službeni list Narodne Republike Bosne i Hercegovine*, godina III., br. 1, 8. siječnja 1947., član 10, str. 41.

86 *Službeni list Narodne Republike Bosne i Hercegovine*, godina III., br. 1, 8. siječnja 1947., član 87-89, str. 46.

87 *Službeni list Narodne Republike Bosne i Hercegovine*, godina III., br. 1, 8. siječnja 1947., član 119, str. 47.

88 Ministarstvo unutrašnjih poslova Narodne Republike Bosne i Hercegovine, broj: 8518/46., 27. marta 1946. god., *Predmet: Razgraničenje nadležnosti po liniji unutrašnjih poslova*, Pomoćnik ministar Bijedić Džemal. Nalog br. Kab: 41/46. i br. Kab: 329/46.

sna služba, suzbijanje kriminaliteta, izvršavanje propisa o držanju i nošenju oružja, pasoška i prijavno-odjavna služba, poslovi po zakonu o udruženjima, zborovima i drugim javnim skupovima, izvršenje kazni i statistika.⁸⁹

U Ministarstvu unutarnjih poslova objedinjene su funkcije javne i državne sigurnosti. Od Prvog i Drugog odsjeka OZN-e formirana je *Uprava državne bezbjednosti* (UDB-a), dok je od Trećeg odsjeka OZN-e u Ministarstvu narodne obrane formirana *Kontraobavještajna služba Jugoslavenske armije* (KOS).⁹⁰ Uprava državne bezbjednosti Ministarstva unutrašnjih poslova NR Bosne i Hercegovine dobila je od Uprave državne bezbjednosti Ministarstva unutrašnjih poslova FNRJ, 2. travnja 1946., dokument s Formacijom UDB za Bosnu i Hercegovinu. Prema toj formaciji na čelu UDB-e za BiH nalazio se pomoćnik republičkog ministra unutrašnjih poslova.⁹¹ On je u svom načelstvu (kabinetu) imao: glavnoga sekretara, 2 pomoćnika, šefa kancelarije, tehničkoga sekretara, starijega daktilografa, 2 daktilografa, šefa šifrantske službe i 3 šifranta. Ukupno 12 osoba. U formaciji nije bilo Prvog odsjeka, u čijoj je mjerodavnosti bio obavještajni rad, pa je bio smješten u UDB-i za FNRJ, a ne i u republičkim organizacijama.⁹² Drugi odsjek bavio se unutarnjom problematikom, na čelu su bili: šef odsjeka, zamjenik šefa odsjeka, isljednik i sekretar. Imao je 6 referata: Referat za narodnu vlast imao je: 5 radnika, Referat za građanske partije 3 radnika, Referat za fašističko-terorističke organizacije 6 radnika, Referat za protivnarodne vjerske organizacije i ustanove 3 radnika, Referat protiv djelovanja neprijatelja u masov-

89 Ministarstvo unutrašnjih poslova Narodne Republike Bosne i Hercegovine, broj: 15630, 18. maja 1946., Sarajevo, Predmet: Nadležnost i organizacija odjeljenja unutrašnjih poslova pri okružnim narodnim odborima, Odjeljenju unutrašnjih poslova pri okružnom narodnom odboru 1-7, Pomoćnik ministra Bijedić Džemal.

90 Ivo LUČIĆ, "Sigurnosno obavještajne službe u BiH", u: *Nacionalna sigurnost i budućnost*, Zbornik, 1/2001., Udruga Sv. Jurja, Zagreb, str. 54.

91 Ministarstvo unutrašnjih poslova FNRJ Uprava državne bezbednosti, Str. Pov. Broj 238/46., 2. aprila 1946. U potpisu general-lajtnant Aleksandar Ranković. Prema ovom dokumentu pomoćnici ministra unutrašnjih poslova bili su odgovorni za teritorijalnu vlast i djelovali su na određenim jedinicama republika. Tako su bili predviđeni pomoćnici za Vojvodinu i Kosmet u NR Srbiji, te pomoćnik za Dalmaciju u NR Hrvatskoj.

92 Operativa Prvog odsjeka prebačena je u Službu za istraživanje i dokumentaciju nakon njezina osnivanja 1947. u sklopu Ministarstva vanjskih poslova FNRJ.

nim organizacijama 3 radnika i kao tehničko osoblje (daktilografi) još 4 radnika. Ukupno 28 djelatnika Drugog odsjeka. Treći odsjek bavio se privredno-ekonomskim pitanjima, imao je na čelu šefa, zamjenika i sekretara. Referat za industriju imao je 4 radnika, Referat za vojnu industriju 2 radnika, Referat za rudarstvo 2 radnika, Referat za šumarstvo i šumsku industriju 2 radnika, Referat za financije, trgovinu, snabdijevanje i poljoprivredu 3 radnika i kao tehničko osoblje 3 radnika. Treći odsjek imao je ukupno 19 djelatnika. Četvrti odsjek bavio se pitanjem kartoteke, dokumentacije i cenzure, imao je na čelu šefa odsjeka, zamjenika i sekretara. Referat za kartoteku antinarodnih elemenata imao je 3 radnika, Referat za potjernice, prikupljanje i sređivanje neprijateljsko-propagandnog materijala 2 radnika, Referat za tehničku registraciju 3 radnika, Referat za cenzuru pošte 4 radnika i Arhiva 2 radnika. Ukupno je bilo 17 djelatnika Četvrtog odsjeka. Peti odsjek bavio se protuobavještajnom zaštitom, imao je na čelu šefa odsjeka, zamjenika i sekretara. Engleski referat imao je 2 radnika, Amerikanski referat 2 radnika, Francuski referat 2 radnika, Referat po ostalim državama 1 radnika, Referat za Njemačku 3 radnika i kao tehničko osoblje još 4 radnika (daktilograf). Ukupno je bilo 17 djelatnika Petog odsjeka. Šesti odsjek imao je na čelu šefa, zamjenika i isljednika. Referat za željeznički saobraćaj imao je 3 radnika, Referat za automobilski saobraćaj 2 radnika, Referat za tramvajski saobraćaj 1 radnika, Referat za zračni saobraćaj 1 radnika i 3 radnika kao tehničko osoblje. Ukupno 13 djelatnika Šestog odsjeka. Uprava zatvora imala je 6 radnika, Odsjek za kadrove 5 radnika, Odsjek za vezu 4 radnika, Materijalno financijski odsjek 14 radnika, Odsjek COŠ-a 3 radnika. U sjedištu UDB-e za BiH bilo je ukupno predviđeno 138 radnika i 10 pratioca (ukupno 148). Okružno odjeljenje UDB-e imalo je po formaciji 20 radnika (ukupno 140), Sresko opunomoćstvo 5 radnika (ukupno 400) i Saobraćajno opunomoćstvo 9 radnika (ukupno 54). Osnovana su i gradska odjeljenja UDB-e za sve glavne gradove i gradove koji su imali više od 50.000 stanovnika. Tako je za Beograd i Zagreb bila predviđena formacija od po 238 djelatnika, a za Sarajevo formacija s 55 djelatnika. Prema tome Uprava državne bezbjednosti u Bosni i Hercegovini imala je po formaciji ukupno 797 djelatnika.⁹³

93 Ministarstvo unutrašnjih poslova FNRJ Uprava državne bezbednosti, Str. Pov. Br. 238/46., 2. aprila 1946., Ministarstvu unutrašnjih poslova Narodne Republike Bosne i Hercegovine, Upravi državne bezbednosti. U potpisu Ministar unutrašnjih poslova general-lajtnant Aleksandar Ranković. U prilogu *Formacija UDB za Bosnu i Hercegovinu*, Str. Pov. Br. 1369.

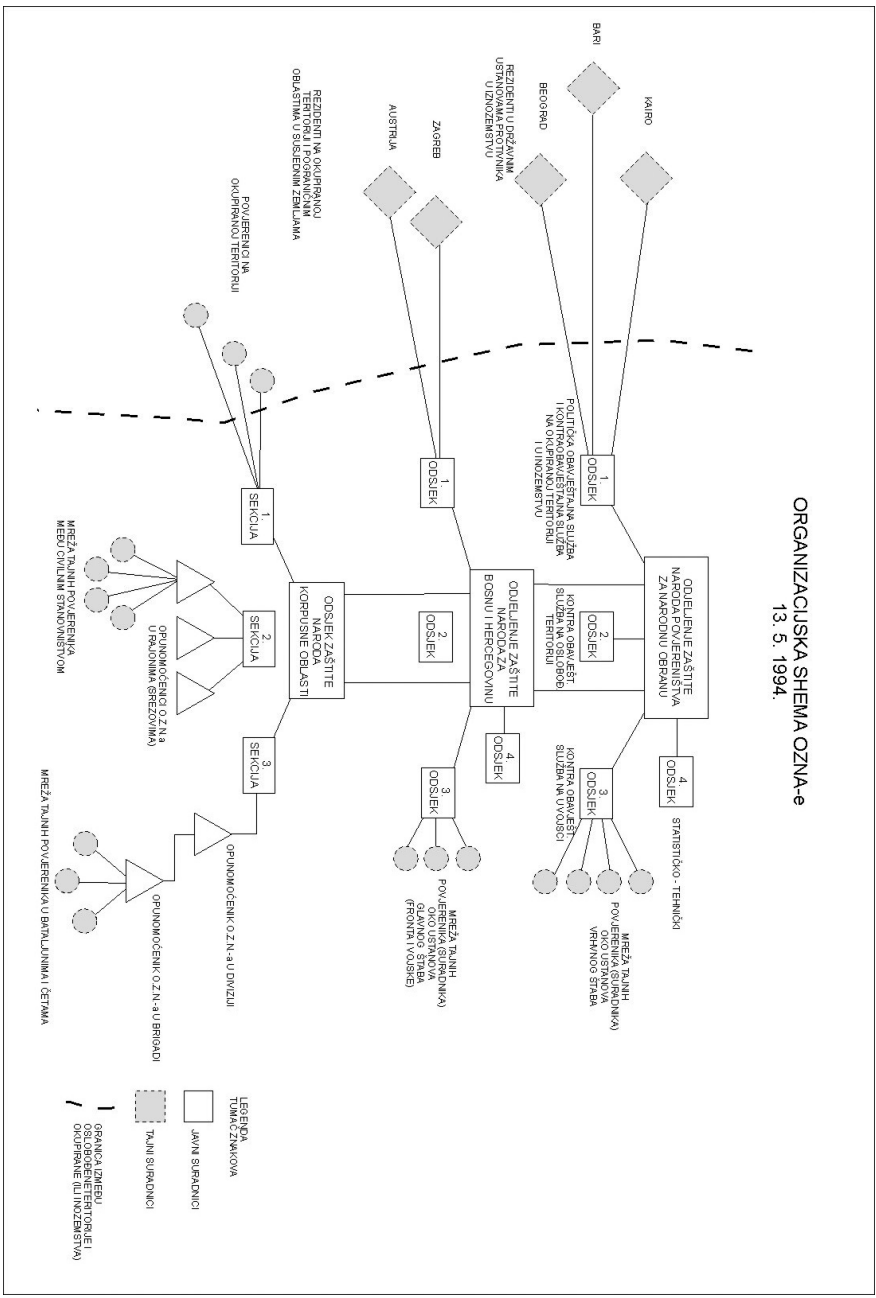
Organizacijska struktura UDB-e djelomično se mijenjala, umjesto Odsjeka (Otsjeka) uvedena su Odjeljenja, nakon Rezolucije IB-a 1949. osnovana su Oblasna odjeljenja UDB-e, koja su ukinuta 1953., nakon početka normalizacije odnosa sa SSSR-om. UDB-a je 1952. prevedena s vojne formacije na civilnu službu, a cijelo vrijeme postojanja zadržala je centralizirani sustav organizacije i rada. Zanimljivo je da je od 1949. do kraja 1952. godine postojala i Kontraobavještajna služba narodne milicije, koja je bila smještena u posebnom devetom odjeljenju MUP-a.⁹⁴

Tijekom 1947. godine organizirana je i savezna obavještajna služba u sastavu Saveznog sekretarijata vanjskih poslova SFRJ, pod nazivom *Služba za istraživanje i dokumentaciju* (SID). Ona je zakonski bila definirana kao dio sustava državne sigurnosti, bila je to obavještajna, ali i protuobavještajna služba. Imala je tri uprave, jedna je bila zadužena za političku emigraciju, druga je bila zadužena za pripremu diplomatskih i konzularnih djelatnika za rad i praćenje njihove djelatnosti, a treća je bila zadužena za obradu podataka. SID se bavila prikupljanjem informacija o stvarnim stajalištima stranih zemalja, vojnih i političkih saveza, te regionalnih integracija o Jugoslaviji. Prikupljala je informacije i o iseljeništvu podrijetlom iz Jugoslavije, kao i o političkoj emigraciji (tzv. neprijateljskoj emigraciji). Na tim poslovima blisko su surađivali sa Službom državne sigurnosti u SSUP-u i Drugom upravom Generalštaba JNA. Služba je djelovala uglavnom preko jugoslavenskih diplomatsko-konzularnih predstavništava. Na čelu SID-a nalazio se načelnik, koji je imao status ambasadora i savjetnika saveznog sekretara, a imao je i zamjenika.⁹⁵

Na Petom kongresu Komunističke partije Jugoslavije, održanom u Beogradu od 21. do 28. srpnja 1948. Josip Broz Tito podnio je Politički izvještaj CK KPJ. U tom izvješću je rekao: "Državna bezbjednost, milicija, UDBA itd. - organi su narodne vlasti, sa zadatkom da budu čuvaju i bdiju nad bezbjednošću zemlje i građana, posebice da se bore protiv svih mogućih pokušaja narušavanja mirnog razvitka i napora naših naroda u izgradnji socijalizma u našoj zemlji. Ti organi

94 MILAN MILOŠEVIĆ, *Sistem državne bezbednosti*, Policijska akademija, Beograd, 2001., str. 386-389.

95 OZREN ŽUNEC - DARKO DOMIŠLJANOVIĆ, *Obavještajno-sigurnosne službe Republike Hrvatske*, Jesenski i Turk, Zagreb, 2000., str. 35-36. Dio podataka iz zabilježke neimenovanoga djelatnika SID-a koju je izradio pod nazivom: Ustroj i funkcioniranje SID u bivšem Saveznom sekretarijatu za vanjske poslove.

imaju zadatak da onemoguće svakog neprijatelja da na bilo koji način naškodi našoj zemlji."⁹⁶ Aleksandar Ranković, podnoseći Kongresu *Izveštaj o organizacionom radu*, rekao je: "Partija je posvetila takođe posebnu pažnju kadrovima Uprave državne bezbednosti. Uspješan rad na razvijanju te službe i uporna borba protiv raznih neprijatelja naše zemlje zahtevaju proverene i sposobne kadrove. Partija se za to brinula da za Upravu državne bezbednosti obezbedi najprovereniji kadar."⁹⁷

Nakon kongresa došlo je do otvorenog sukoba KPJ s komunističkom partijom SSSR-a, što je izazvalo značajne političke, ali i organizacione promjene u FNRJ. Ustavnim zakonom iz 1953., Zakonom o uređenju općina i kotara iz 1955., te Zakonom o unutarnjim poslovima iz 1956., poslovi iz mjerodavnosti državne sigurnosti bili su u isključivoj mjerodavnosti Federacije.⁹⁸ Savezna narodna skupština donijela je 7. travnja 1963. Odluku o proglašenju Ustava SFRJ. U članku 160 novog Ustava piše da je zaštita poretka utvrđenog Ustavom (državna sigurnost) u isključivoj mjerodavnosti federacije.⁹⁹ Zakonom o unutarnjim poslovima iz 1965., državna sigurnost je u skladu s Ustavom i dalje ostala u mjerodavnosti Federacije, dok je mjerodavnost ostalih tijela unutarnjih poslova (javna sigurnost i milicija) prešla na općinska tijela uprave.¹⁰⁰ U skladu sa sigurnosno-političkom situacijom i odredbama novog Ustava KOS je 14. rujna 1955. reorganiziran u *Službu bezbednosti JNA*. Istovremeno su od nekadašnjih pripadnika KNOJ-a formirane postrojbe vojne policije. Ovom reorganizacijom KOS je izišao iz tzv. "uskih okvira" rada, te su njegove mjerodavnosti i utjecaj značajno prošireni. Ovom odlukom KOS je zapravo izišao iz vojarni, odnosno vojnih jedinica, što će imati značajne političke i sigurnosne posljedice.¹⁰¹

96 JOSIP BROZ TITO, "Politički izvještaj CK KPJ", u: *V. Kongres Komunističke partije Jugoslavije 21.-28. jula 1948.*, Stenografske beleške, Kultura, Beograd, 1949., str. 103.

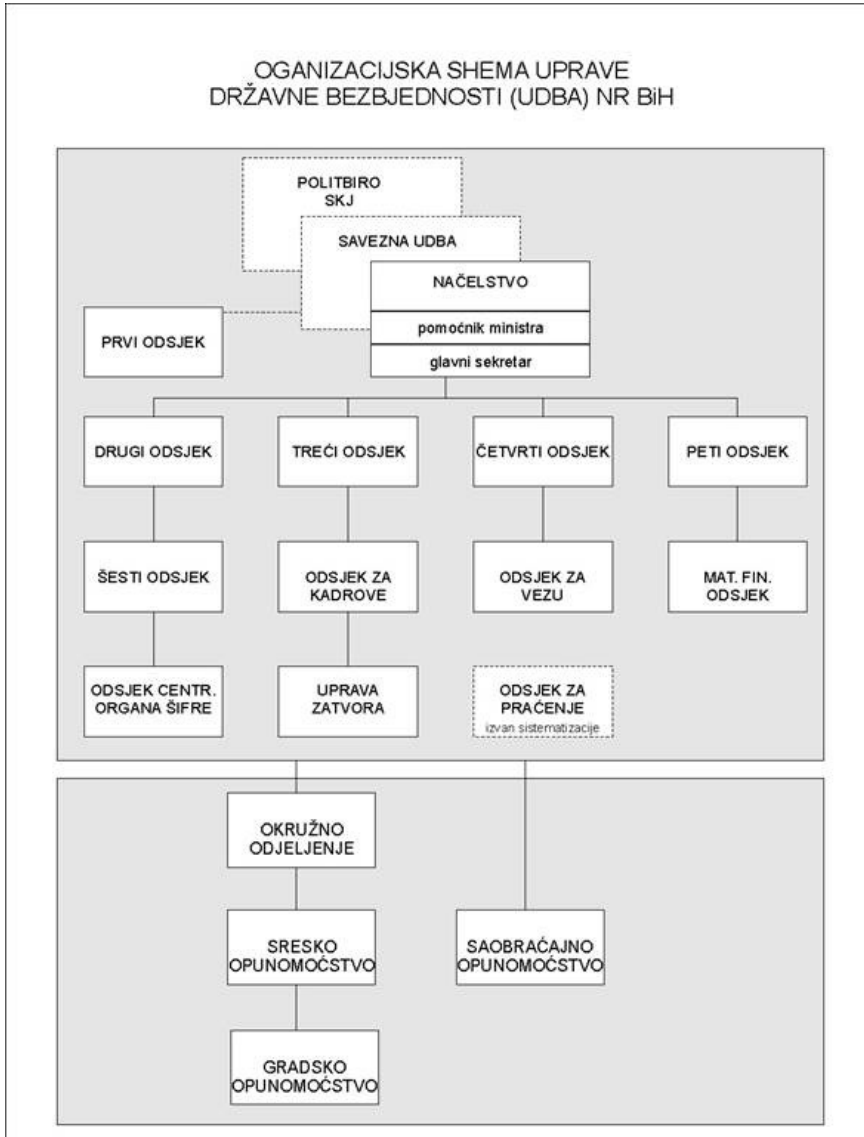
97 ALEKSANDAR RANKOVIĆ, "Izveštaj o organizacionom radu", u: *V. Kongres Komunističke partije Jugoslavije 21.-28. jula 1948.*, Stenografske beleške, Kultura, Beograd, 1949., str. 150.

98 IVICA LUČIĆ, "Sigurnosno obavještajne službe u Bosni i Hercegovini", u: *Nacionalna sigurnost i budućnost*, Zagreb, 2001., str. 54-55.

99 *Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*, Savremena administracija, Beograd, 1969., str. 82.

100 I. LUČIĆ, "Sigurnosno obavještajne službe u Bosni i Hercegovini", str. 54-55.

101 *Vojna bezbednost*, 1986., str. 103-124.

Vrhovni komandant Oružanih snaga SFRJ potpisao je 14. rujna 1955. *Naredbu o osnivanju i djelokrugu Uprave i organa bezbjednosti JNA*, a državni sekretar za poslove narodne obrane potpisao je 24. travnja 1956. *Pravilnik o organizaciji i djelokrugu i radu organa bezbjednosti JNA*. Naredbom i Pravilnikom regulirano je da tijela sigurnosti JNA čine: Uprava sigurnosti državnoga sekretara za poslove narodne obrane (USDSNO); odjeljenja i odsjeci sigurnosti u jedinicama i ustanovama; oficiri u puku, samostalnom bataljunu i u jedinicama i ustanovama njihova ranga.¹⁰² Druga faza modernizacije jugoslavenskih oružanih snaga, izvršena je 1963. godine. Ona je zahvatila i Upravu sigurnosti DSNO. Novom formacijom tijela sigurnosti JNA smanjena su za 33,6%. Protuobavještajni dio tijela sigurnosti postavljen je tako da se mogao usmjeravati na težišne zadatke borbe protiv stranih obavještajnih službi, ali i rada "unutarnjeg neprijatelja" protiv JNA. Prijem novih oficira i podoficira u organ bezbjednosti (OB) vršio se na principu dobrovoljnosti, uz prethodnu temeljitu provjeru i procjenu osobe. U 1964. godini u OB bilo je 25% oficira koji su u JNA stupili nakon rata. Rad vojnih sigurnosno-obavještajnih službi usklađivan je s civilnim. Za koordinaciju bila je zadužena Savezna informativna komisija i Komisija za operativnu koordinaciju, koje su osnovane do 1955. godine. Od 1964. djelovala je i Komisija SIV-a za koordinaciju informativnih i sigurnosnih službi. Uprava sigurnosti DSNO blisko je surađivala s UDB-om (kasnije SDB), što je posebno istaknuto u direktivi *Proleter*, iz 1960. u kojoj se inzistiralo na nužnosti jedinstvene sigurnosne politike na cijeloj državnoj teritoriji.¹⁰³

Brijunski plenum i reforma sustava

Na Brijunima je 1. srpnja 1966., pod predsjedavanjem Josipa Broza Tita, održana *Četvrta sjednica Centralnog komiteta Saveza komunističke Jugoslavije*, u literaturi poznata i kao *Brijunski plenum*. Bio je to odlučujući događaj u svladavanju otpora procesu decentralizacije tadašnje države, a time i prenošenja određenih mjerodavnosti iz oblasti državne sigurnosti sa saveznih na republička i pokrajinska tijela vlasti. Na sjednici Izvršnoga komiteta CK SKJ 16. srpnja 1966. raspravljalo se o ozvučenju Titove rezidencije, te je osnovana Komisija koja je trebala ispitati rad, pojave i metode vođenja tijela državne

102 *Isto*.

103 *Vojna bezbednost*, 1986., str. 103-117.

sigurnosti. S istim dnevnim redom održane su i dvije sjednice IK CK SK Srbije, u pripremi plenuma CK SKJ.¹⁰⁴ Na sjednici je pročitano izvješće komisije izvršnoga komiteta CK SKJ *O stanju, metodu rukovođenja i pojavama zloupotreba u organima državne bezbjednosti*. Utvrđeno je da Uprava državne sigurnosti (UDB-a) ne radi u skladu sa zakonom, da se zatvorila i deformirala, da se stavila iznad društva (Partije), te da su uočene pojave ozbiljnih zlouporaba sigurnosnih tijela u političke svrhe.¹⁰⁵

Nakon izvješća Komisija je iznijela i prijedloge mjera za rješavanje problema. Prva mjera bio je zahtjev za reorganizacijom tijela državne sigurnosti, te stavljanje tih tijela pod kontrolu, na temelju ustavnih normi i postojećih zakonskih propisa. Također je zatražena smjena i odgovornost Aleksandra Rankovića i Svetislava Stefanovića.¹⁰⁶ Ranković i Stefanović su smijenjeni, ali su abolicirani od kaznene odgovornosti. Tito se nije htio upuštati u sudski proces, jer mu zasigurno ne bi bilo ugodno slušati Rankovićevu eventualnu obranu. Donio je Odluku o pomilovanju od kaznenog gonjenja Rankovića i Stefanovića, odnosno o obustavi daljnjega kaznenog postupka Vojina Lukića i još 15 osoba.¹⁰⁷ U procesima koji su nastali nakon Brijunskoga plenuma oko 3.000 radnika UDB-e otpušteno je s posla.¹⁰⁸ Ranković se u procesu utvrđivanja krivnje za navedeno stanje branio kako već tri godine nije imao nikakve operativne veze sa službom i njezinim vodstvom. Bez obzira na tu činjenicu, stavljen je na čelo organizacije i proglašen odgovornim za njezin ukupan rad.¹⁰⁹

Savez komunista Jugoslavije pokrenuo je širu akciju informiranja i rada na terenu vezano za zaključke Četvrte sjednice. U informaciji

104 *Četvrta sednica CK SKJ-Brionski plenum, Stenografske beleške sa Četvrtog plenuma, materijali Izvršnog komiteta CK SKJ, izvod iz stenografskih beležaka Šeste sednice CK SK Srbije, reagovanje domaće i strane javnosti, pisma i telegrami, izjave i dr.*, Arhiv Jugoslavije, Printer komerc, Beograd, 1999., str. 13.

105 *Slučaj Ranković: iz arhiva KOS-a*, ur. SVETKO KOVAČ - BOJAN DIMITRIJEVIĆ - IRENA POPOVIĆ, Despot infinitus, Zagreb, 2016. Usporediti: ZORAN SEKULIĆ, *Pad i ćutnja Aleksandra Rankovića*, Dositej, Beograd, 1989., str. 78-85.

106 Z. SEKULIĆ, *Pad i ćutnja Aleksandra Rankovića*, str. 85.

107 *Isto*, str. 331-332.

108 SELIM NUMIĆ, *Dobra zemljo, lažu*, IRO Nova knjiga, Beograd, 1990., str. 140. Usp. DUŠAN BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, Golden marketing, Zagreb, 1999., str. 511.

109 ALEKSANDAR RANKOVIĆ, *Dnevničke zabeleške*, Jugoslovenska knjiga, Beograd, 2001., str. 44.

koju je izradio Sreski komitet SK Bosne i Hercegovine u Mostaru, u kolovozu 1966., piše da se ljudi na terenu pitaju kako je bilo moguće, odnosno kako je Centralni komitet dopustio da UDB-a bude godinama potpuno izvan kontrole. Postavlja se pitanje rada i odgovornosti radnika sigurnosnih službi na nižim razinama. S tim u svezi iznose se slučajevi zloropotreba položaja nekih radnika milicije i UDB-e na terenu. U Lištici (Široki Brijeg) iznesen je slučaj gdje su pripadnici milicije pisali izvješća o članovima općinskoga komiteta SK, a informacije iz tih bilješki prikupljene su preko sumnjivih i nepovjerljivih osoba. Još su pripadnici milicije tvrdili kako nitko ne može kontrolirati njihov rad. U više općina spomenute su nepravilnosti i subjektivizam prilikom izdavanja putnih isprava. U Čapljini je naveden problem nacionalne strukture sekretarijata unutarnjih poslova (SUP-a). U općini u kojoj nacionalni sastav čini preko 60% Hrvata, a samo 13% Srba, većina radnika SUP-a bili su Srbi. Osim ovih i sličnih primjedbi u izvješću se navode i glasine koje su se širile regijom: "Iz srpskih *pročetničkih* krugova šire se glasine kako se na Četvrtoj sjednici radi o obračunu i napadu na srpske kadrove. Dok sa *proustaške* strane dolaze glasine kako se zapravo radi o posljedicama srpskog hegemonizma, te kako su Ranković i Stefanović smijenjeni jer su se protivili potpisivanju Protokola između Jugoslavije i Vatikana."¹¹⁰

CK KPJ, kao i republički, kotarski i općinski komiteti SKJ odmah po objavljivanju zaključaka plenuma krenuli su u širu političku akciju informiranja javnosti, te objašnjavanja zaključaka. Komunisti, službenici UDB-e u početku su bili potpuno iznenađeni odlukama plenuma i deprimirani pa je trebalo proći neko vrijeme da bi u tim strukturama započeli razgovori o opravdanosti tih odluka. Iz drugih partijskih struktura došlo je do brojnih zahtjeva za demokratizacijom društva, za prevladavanjem "starog načina mišljenja", odlučnu borbu protiv birokratizma i slično. Istovremeno se moglo čuti i mišljenja kako je prirodno da se drugi dijelovi društva demokratiziraju brže od Partije, jer je "Partija-Partija", jer je najodgovornija, jer ne može naprijed bez discipline itd.¹¹¹

Zaključci s Četvrte sjednice CK SKJ otvorili su proces omasovljenja i djelomične demokratizacije Partije, te su omogućili daljnju decentra-

110 Arhiv Hercegovačko-neretvanskoga kantona/županije, Mostar (bivši Arhiv Hercegovine). Fond Sreski komitet saveza komunista (SKSK) Mostar, 1961.-1966., *Informacija o aktivnosti Saveza komunista poslije Četvrtog plenuma CK SKJ*, Mostar, kolovoz 1966. godine.

111 *Isto.*

lizaciju zemlje. U službenim tumačenjima događaja vezanih oko Rankovića naglašavalo se kako je smanjen do tada apsolutni utjecaj starih partijskih kadrova koji su držali u svojim rukama sve poluge vlasti i onemogućavali nužne društvene promjene. Aleksandar Ranković bio je potpredsjednik Jugoslavije, ali i neformalni lider unitarističke i hegemonističke srpske struje unutar CK SKJ, dok je Tito, uz podršku Kardelja, odbio politiku koja je sadržavala tendencije integralnog i unitarnog jugoslavenstva. Tito je vratio stvarnu moć, koju mu je slijedom događaja oduzeo Ranković, kao šef UDB-e, koja se uspješno obračunala s brojnim neprijateljima u poratnim godinama.¹¹²

J. B. Tito bio je svjestan opasnosti raspada Jugoslavije, tražio je način kako postaviti sustav koji bi je mogao očuvati. Da bi ojačao svoju poziciju, stvorio je svojevrsnu antihegemonističku koaliciju. Forsirao je jačanje takozvane jugoslavenske političke periferije. To je značilo prije svega jačanje suverenosti i neovisnosti BiH, Makedonije, Kosova, Vojvodine i Crne Gore, kako bi postigao određenu ravnotežu spram Srbije, Hrvatske i Slovenije. Bosna i Hercegovina bila je osobito važna u tom projektu. Tito je tražio da se ona ponaša što suverenije, kao "tampon republika". Tadašnja politika prema Bosni i Hercegovini postavljena je na tri oslonca: proglašenje muslimana nacijom, smanjenje represije prema Hrvatima i obuzdavanje velikosrpskih snaga.¹¹³

Nakon plenuma, reorganizacijom sigurnosno-obavještajne službe, od UDB-e je nastala *Služba državne sigurnosti*, pred kojom su se našli novi izazovi. *Ustavnim amandmanima iz 1967. i 1971. Osnovnim zakonom o unutarnjim poslovima od 1. siječnja 1967.* utvrđeno je da su osim Federacije za zaštitu ustavnog poretka, odnosno državnu sigurnost odgovorne i republike. Uz to su preciznije određeni djelokrug, organizacija i metode rada Službe državne sigurnosti, kao samostalne stručne službe u saveznom i republičkim sekretarijatima unutarnjih poslova.¹¹⁴

Ustav SFRJ iz 1974. godine donio je čitav niz promjena i bitno promijenio odnose u Federaciji. Osim preciznijeg određenja djelokruga, organizacije i metoda rada još se ne može govoriti o samostalnim republičkim službama. Tadašnji teoretičari sustava sigurnosti raspravljali su o ukidanju monopola države i državnih tijela na pro-

112 *Istorija Saveza komunista BiH, II*, Institut za istoriju - Oslobođenje, Sarajevo, 1990., str. 193.

113 D. BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, str. 577-578.

114 I. LUČIĆ, "Sigurnosno obavještajne službe u Bosni i Hercegovini", str. 55.

vođenje funkcije i poslova sigurnosti i područjavanja te funkcije stavljene u okvir društvene samozaštite, čime je impliciran novi karakter društvene sigurnosti.¹¹⁵ Istovremeno su upozoravali kako upravo savezni zakon određuje koja tijela u republikama i pokrajinama mogu vršiti poslove državne sigurnosti i locirati njihovu organizaciju unutar tih tijela.¹¹⁶

Uz republička tijela sigurnosti postojao je i usporedni vojni sustav sigurnosti u potpunoj mjerodavnosti Federacije, koji je bio postavljen čvrsto subordinacijski, a djelomično je i prožimao onaj civilni. Političke promjene izazvane Brijunskim plenumom, rezultirale su određenom federalizacijom, odnosno decentralizacijom SKJ, što se u početku manifestiralo promjenom redoslijeda održavanja partijskih kongresa, a zatim i uvođenjem načela pariteta prilikom konstituiranja vodstva SKJ.¹¹⁷ Ustavne promjene izvedene kroz amandmane dovele su do važnih političkih promjena, čiji je rezultat bio i Ustav SFRJ iz 1974.¹¹⁸ Iako je doneseni Ustav bio "više vizija, nego normiranje novog stanja", on je ipak izgradio temelje za potpuno nove odnose u tadašnjoj federaciji.¹¹⁹

Ustav iz 1974. odredio je općenarodnu obranu kao pravo i dužnost ne samo federacije, nego i svih društveno-političkih zajednica, da uređuju i organiziraju obranu, rukovode teritorijalnom obranom i civilnom zaštitom, a u slučaju napada na zemlju rukovode općenarodnim otporom. Na temelju takve ustavne odredbe Skupština SR BiH donijela je 1978. *Zakon o narodnoj obrani*, kojim je republika uredila pitanje obrane kao svoje izvorno, a ne preneseno pravo. Društvena samozaštita zamišljena je kao oblik područjavanja funkcije sigurnosti koja je uvijek bila klasična državna funkcija.¹²⁰ Njezini početci vežu se za iskustva u predratnom ilegalnom revolucionarnom radu KPJ, tekovine revolucije i Drugoga svjetskog rata.

115 MILIVOJ LEKOV, "Bezbednost SFRJ u svetlu odredbi Ustava i odgovarajućih saveznih zakona", u: *13. maj*, SSUP, Beograd, 1975., br. 2, god. XXVIII., str. 9-20.

116 "Zakon o osnovama sistema državne bezbednosti", u: *Službeni list SFRJ*, 1/74.

117 DUŠAN BILANDŽIĆ, *Historija SFRJ Glavni procesi 1918-1985.*, Školska knjiga, Zagreb, 1985., str. 330-331.

118 *Službeni list SFRJ*, 9/74.

119 D. BILANDŽIĆ, *Historija SFRJ Glavni procesi 1918-1985.*, str. 444.

120 MARKO MRKOVIĆ - MILENKO LOPUŠINA - BUDIMIR ĐORĐIĆ, *Komentar zakona o opštenarodnoj odbrani*, NIO Službeni list SR BiH, Sarajevo, 1984., str. 5.

Proces njezina razvoja formalno je tekao od Petoga kongresa KPJ održanog 1948., kada se govorilo o potrebi vezanosti tijela vlasti s radnim masama, te je pratio razvoj jugoslavenskoga samoupravnog sustava, kojim su jugoslavenski komunisti htjeli dokazati ispravnost svoga puta u komunizam i svoju ideološku bliskost i organizacijsku povezanost s "radnim masama".¹²¹ Općenarodna obrana zasnivala se na općem naoružanju, aktivnom sudjelovanju naroda i angažiranju svih potencijala u obrani.¹²² U jugoslavenskoj političkoj teoriji zamišljena je kao integralni dio samoupravnog socijalističkog sistema na unutarnjem planu, a kao instrument nesvrstane politike SFRJ na vanjskom planu.¹²³

Ustavom iz 1963. utvrđeno je neotuđivo pravo i dužnost naroda Jugoslavije da štite i brane nezavisnost i teritorijalnu cjelokupnost SFRJ. Određeno je kako je obrana zemlje pravo i dužnost građana, radnih i drugih organizacija, kao i federacije, republike, općine i drugih društveno-političkih zajednica. Ovakva ustavna odredba omogućila je prenošenje dijela poslova iz mjerodavnosti obrane sa savezne razine na republike. Prvi republički normativni akt kojim je regulirano ovo područje bio je *Zakon o organizaciji i pripremama u oblasti narodne obrane*, donesen 1970. godine.¹²⁴ Nakon političkih i društvenih previranja u drugoj polovici šezdesetih i početkom sedamdesetih, te poslije XXI. sjednice Predsjedništva CK SKJ, pisma J. B. Tita i drugih političkih akcija, Savezna skupština SFRJ donijela je 12. srpnja 1973. *Rezoluciju o osnovama za ostvarivanje društvene samozaštite u sistemu samoupravljanja*, koja je trebala poslužiti kao osnova za razvijanje prakse društvene samozaštite u republikama, pokrajinama i općinama, u osnovnim samoupravnim organizacijama i zajednicama.¹²⁵ U prvoj točki Rezolucije društvena samozaštita definirana je kao osnova sigurnosti društva koja se treba razviti u sistem mjera i aktivnosti koje će organizirano poduzimati "radni ljudi i građani, društveno političke organizacije i zajednice" radi sprječavanja djelatnosti kojima se ugrožava "neovisnost, teritorijalna cjelina, i obrambena sposobnost zemlje, podriva vlast i ekonomska osnova društva,

121 *Leksikon bezbednosti*, 1986., str. 69-70.

122 *Leksikon bezbednosti*, 1986., str. 263.

123 *Opštenarodna odbrana Jugoslavije*, Međunarodna politika, Beograd, 1970., str. 3-11.

124 *Ustav SFRJ*, Savremena administracija, Beograd, 1969., str. 123-125.

125 *Društvena samozaštita*, Sekretarijat za informacije Skupštine SFRJ, Beograd, rujan 1976., str. 5.

razbija bratstvo i jedinstvo, prava i sloboda građana...".¹²⁶ Društvena samozaštita podrazumijevala je samoorganiziranje i neprekidno djelovanje svih subjekata društveno-političkoga sustava u organiziranom suprotstavljanju svim aktivnostima unutarnjega i vanjskoga neprijatelja u borbi protiv svih pojava koje ugrožavaju postojeći politički režim i njegove vrijednosti: bratstvo i jedinstvo, ravnopravnost, nesvrstanost, samoupravljanje, društvenu imovinu, kulturne vrijednosti, okoliš itd.¹²⁷

Temeljni zakon kojim se precizno utvrđuju osnove sustava zaštite ustavom utvrđena poretka, odnosno koji regulira rad i odnose sigurnosno-obavještajnog sustava jest *Zakon o osnovama sistema državne sigurnosti*.¹²⁸ Taj zakon određivao je načela rada obavještajno-sigurnosne zajednice, način vršenja društvene kontrole zakonitosti rada službi, te prava i dužnosti djelatnika službi. U prvom članku Zakona o osnovama sistema državne sigurnosti iz 1974., piše: "Ovim se zakonom utvrđuju osnove sistema zaštite Ustavom SFRJ utvrđenog poretka (državna sigurnost), osiguravanje djelatnosti službe državne sigurnosti koja je neophodna za ostvarivanje odgovornosti saveznih tijela i usklađivanje tijela koja obavljaju poslove državne sigurnosti". U četvrtom članku ovoga zakona govori se o mjerama samozaštite koje se provode u skladu sa zakonom i drugim propisima, samoupravnim aktima, ali i "stavovima i politikom Saveza komunista Jugoslavije". Članak 8. davao je mogućnost Predsjedništvu SFRJ da na vlastitu inicijativu, ili na prijedlog Saveznog izvršnog vijeća, ukoliko utvrdi da to zahtijevaju posebni razlozi sigurnosti, neposredno organizira obavljanje ili pak obavlja određene poslove zaštite poretka na cijelom teritoriju ili na dijelu teritorija SFRJ. Ova je odredba bila važna jer je omogućavala saveznim institucijama vlasti izravan, paralelni rad na terenu, ili čak suspenziju republičkih, odnosno pokrajinskih tijela vlasti, što se kasnije u praksi i događalo. Zakon o osnovama sistema državne sigurnosti dalje regulira rad Saveznog sekretarijata za unutarnje poslove, te odnose s republičkim i pokrajinskim sekretarijatima, kao i utemeljenje instituta sigurnosti koji zadovoljava potrebe sigurnosnih tijela za posebnim sredstvima koja se mogu pri-

126 *Društvena samozaštita u sistemu samoupravljanja*, Sekretarijat za informacije Savezne skupštine, Beograd, 1973., str. 47.

127 *Strategija općenarodne obrane i društvene samozaštite SFRJ*, SSNO, Centar oružanih snaga za strategijska istraživanja "Maršal Tito", Vojna tajna interno, Beograd, 1987., str. 44.

128 *Službeni list SFRJ*, 3/74., *Službenom listu SFRJ*, 15/84.

skrbiti jedino vrlo zahtjevnim znanstveno-istraživačkim, razvojnim i proizvodnim radom. Istim zakonom propisan je i način društvene kontrole zakonitosti rada tijela koja obavljaju poslove državne sigurnosti, i to na način da je određeno kako tu kontrolu vrši Skupština društveno-političke zajednice čija izvršna tijela obavljaju navedene poslove. Skupština SFRJ osnovala je *Komisiju za kontrolu službe državne sigurnosti*, a zakonom je predviđeno kako će zakonitost rada tijela sigurnosti u oružanim snagama SFRJ biti kontroliran na način koji će odrediti Predsjedništvo SFRJ. Ono nije nikada odredilo bilo kakav način kontrole zakonitosti rada tijela sigurnosti u oružanim snagama i te službe su bile izvan bilo kakve civilne kontrole sve do svoga raspada, odnosno do kraja SFRJ.¹²⁹

Zaključak

Sigurnosno-obavještajni sustav u Narodnoj/Socijalističkoj Republici Bosni i Hercegovini nastao je tijekom Drugoga svjetskog rata unutar jugoslavenskoga komunističkog pokreta kao njegov integralni dio. S vremenom se razvijao u sklopu jedinstvenoga jugoslavenskog državnog sustava. Od osnutka je sigurnosno-obavještajni sustav, kao dio ukupnoga represivnog sustava, tretiran kao unutar-partijsko pitanje. U početku je njegova djelatnost bila usko povezana s djelatnošću Partije, dok su poslije taj posao sve više preuzimale za to posebno osposobljene službe. Međutim, kadrovska politika unutar tih službi osigurala je Partiji kontrolu rada službi. U slučaju da su sigurnosno-obavještajne službe suviše ojačale, pa je prijetila opasnost od njihova izmicanja kontroli Partije, dolazilo je do temeljnih kadrovskih čistki i reorganizacije sustava. Posebno radikalnan obračun Partije sa sigurnosnim službama dogodio se za vrijeme Informbiroa krajem četrdesetih i poslije Brijunskoga plenuma krajem šezdesetih godina prošloga stoljeća. Analizom rada i odnosa službi i KPJ/SKJ jasno je da su službe, oružje u rukama Partije, korištene u borbi protiv neprijatelja. U početku su to bili pripadnici poraženih neprijateljskih vojski i ostatci građanske politike i društva, a poslije svi oni, u zemlji i inozemstvu, koji su na bilo koji način dovodili u pitanje vlast i interese KPJ/SKJ. Sigurnosni sustav korišten je za masovne likvidacije zarobljenika, likvidaciju gerilskih skupina i pojedinaca, likvidacije političkih protivnika u inozemstvu, kontrolu i sprječava-

129 RAIF DIZDAREVIĆ, *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije*, OKO, Sarajevo, 1999., str. 116.

nje rada stvarnih i potencijalnih neprijatelja u zemlji i slično. Glavna zadaća sustava bila je osigurati nesmetanu vlast komunistima uz što je moguće veću kontrolu institucija i građana. Rad službi odraz je totalitarne ambicije partijske države, što se vidi iz pokušaja potpune kontrole gotovo svih segmenata društva. Nakon što je 1974. godine donesen novi Ustav SFRJ, a zatim i ustavi socijalističkih republika, sustav je decentraliziran, a dio ovlasti s federacije delegiran je na republike. Bila je to određena promjena u organizaciji, radu i procesu donošenja odluka, ali je neprijatelj ostao isti, kao i metode i sredstva rada sigurnosno-obavještajnih službi unutar SFRJ.